

ולפרשם⁽¹⁾. ואמנם הרבה הגדות ישנות כאלה קיימו לנו חכמי המדרש באגדותיהם אשר על פיהם יתברר לנו כמה פעמים הפירוש האמיתי במקרא. ומפרשי המקרא חרשים גם ישנים על בלי שים לב על אלה ההגדות נשארו להם המקראות כספר החתום וחפשו אתר פירושים אשר לא כן⁽²⁾. ואולם כל מיני ההגדות האלה הלכו ברוב הימים דרך עקלתון ונשתת מראיהן כי כאשר בדורות האחרונים הלכה ההלכה ומתמעטת באיכותה אף שגדלה בכמותה אף כן היה גורל ההגדה. והרעה הגדולה מן הכל כי הפשיטו מעליהן בגדיהן החמורות, נעיומות הפיומית, ועשו את אמת הפלפול למדתה ודרשוה כאשר ידרוש איש את הדינים. אך עד זמן אחרוני התנאים היו האגדות משוכחות בחכונתן ולא נגרעו בערכן מן ההלכה. ובלי ספק מצאנו מקומם בכל סדרי המשניות אשר השתמשו בהם התנאים בבתי מדרשיהם ואף על כן גם ר' יהודה הנשיא ספק לסדר משנתו את מבחרי המאמרים האגדיים מהיות האגדה חלק התורה שבעל פה כמו ההלכה.

פרק שנים ועשרים

המשנה.

חלוקת המשנה לששה סדרים היתה רגילה כבר לקדמונים. הסדר הראשון זרעים. השני מועד. השלישי נשים. הרביעי נזקין. החמישי קדשים. הששי טהרות. וכל סדר נחלק למסכות. השם מסכת — כנוי לתורות ומאמרים המדברים על ענין מיוחד מעניני התורה שבעל פה — כבר רגיל לקדמונים (שבת ג': כ"ט; בבב' כ"ג: קדושין מ"ט: ובב"מ). זרעים יש לו י"א מועד י"ב נשים ז' נזקין ה' קדשים י"א וטהרות י"ב מסכות (רמב"ם) ואף שלפי החלוקה שבתלמוד סדר נזקין יש לה עשר מסכות אין זה אלא חלוקה מאוחרת ודוגמת הדבר מסכת כלים שאף היא נחלקת בתוספתא לשלש כבויז ואינה אלא אחת במשנה. ושם כל שלש המסכות הוא נזקין ושלשתן אחת (ב"ק ק"ב. ע"ז ד'). ובמאמרים כל מי שרוצה להיות חסיד יקיים מילי נזקין (שם ל'). כונו על המסכת לא על הסדר⁽³⁾ וכן נזקין דבי קרנא מכוון על המסכת (שם מ"ז:). המסכות של כל סדר וסדר דומות בבחינת ענין, מלבד בסדר זרעים שנספחה לו מסכת ברכות אשר בהשקפה ראשונה אינה דומה בענינה לענין שאר המסכות של הסדר הזה (רמב"ם בהקדמה), אבל אם נבין כונת הקדמונים מתוכנות הברכות יתבררו הדברים על נכון. כי הם חשבו יען

כי
 (1) כבר הצירתי על זה למעלה ובח"א והאריך בדבר הר"ר יו"ט צונץ בחבורו הגדול ג. פ. ואעיר פה על קצת דוגמאות. ב"שעה א': ללא ה' צבאות הותיר לנו שרירי כמעט כסדרם התינו לעמוד דמינו. ומכאן זה מתפרש יפה ע"פ סדר ענין כדום שלא מצא הקב"ה בקרבה אפילו י' צדיקים וע"כ שחתה ואת הספור הזה ובר הנביא לולא יהיה שרירי כמעט ביהודה או חתוב א"י כסדרם שלא היה בה שרירי כמעט. וכן לא נתפרש מה היה הצעקה הבאה לפניו על כדום ופ' "חוקאל מ"ו מ"ס הנה זה היה עין כדום וגו', וכן סמאר שם פ' כ' שהלכה התגדה בעם שהיה קצף על ישראל במצרים. ועל זה נרמז גם בתהלים ק"ו: אבותינו במצרים לא השכילו נפלאותיך. מתפרש כוח מאמר התורה: הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים לאמר הלא ממנו גוי' שאין הבונה כפרש' ששכחו: על ירא ה' וישפוט אלא מכון על משעם אחר שנעשו הנסים, כאשר לא השכילו נפלאותיך. ולא דבר ריק הוא אמרם: כמה דברים נחב משה חתובים בא דוד ופישן (ש"ר מ"ו). והרבה ככה.

(2) מאמר הנביא: אשר פרה את אברהם (ושניה כ"ט כ"ב) לא יפורש כי אם על פי ההגדה מהצלת אברהם מאור כשדים. וכן הכתוב: אשר הצאצאין מאור כשדים. ואין המקום פה להאריך בדוגמאות, ונגעתי בפנה הזאת מפני שראיתי כי רובם היה להעיר את מפרשי המקרא בכוונתו על כמה כפרים את המפרשים שאינם יהודים ששינוי לב אל ההגדות שנספרי התלמודים והמדרשים. אמנם בדרושה הזאת צריכים אנו להיות פתונים ולהבחין בין הגדה שהיא עקרת נאמחה לפרש הכתוב ובין הגדה אשר המציא על יסוד הכתובים וככנס. ותוך פנה תועיל לנו האגדה ללמדנו מוכן איהו מלה ונורתה. אף במקום שפרוש המדרש רחוק ממשש הכתוב מ"ס יורגו הנחנות את הכתוב נאמר איצ מלה לאמרו.

(3) עד אמרו שם יקיים מילי דאבות או מילי דברכות וע"כ כמו שאבות וברכות מכוון על מסכתא כן גם נזקין. ודוגמת נזקין דבי קרנא מצינו קידוש דלוי. רבית דבי ר' חייא, כתובות דבי ר' חייא וכלם אינם מכוונים על הסדר. ועי' בירושלמי ב"מ פ"ד ה"א וקאמר על דבר, שמקור מקומו בב"ב מאן דלא סבר הוא מלהא לא סבר בנזקין כלום הרי דקרא לב"ב בשם נזקין.

כי לה' הארץ ומלאה על כן כל הרברים בתבל ארץ יחשבו כאלו הם קדשי שמים וכל הנהנה מקדשי שמים מעל. אבל התורה עשתה תקנה שיהיה האדם רשאי ליהנות ונתנה מצות הנחשבות כמחירין. אלה המצות הן המתנות אשר יתן לבחן וללוי ולעני. ולפי דעתם היתה ברכת הנהנין גם כן תיקון לזאת המעילה. לכן אמרו: לא ימנעו אדם כלום עד שיברך, וכל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה כאלו נהנה מקדשי שמים שנאמר לה' הארץ ומלאה (ברכות ל"ה). ומפרש עוד יותר במקום אחר (ירושלמי שם) הנהנה מעוה"ו בלא ברכה מעל עד שיתירו לו כל המצות כלומר שהמצות התלויות בדברים שנחנים מהם הן סתירי ההנאה כמו התרומה והמעשרות והפאה ודומיהן והן סתירות לו המעילה. ואחרי שלפי דעתם גם הברכה היא בכלל המסירות על כן בצדק מנו את הברכות בסדרנה אחת עם כל המננים בסדר ורעים⁽¹⁾. סדר המסכות בסדר ורעים הוא כן: פאה, דמאי, כלאים, שביעית, תרומות, מעשרות, מעשר שני, חלה, ערלה, בכורים. ואמנם מזה הסדר כאשר הוא לפנינו בהוצאות התלמוד לא נוכל לשפוט על הסדר המקורי כי אין סדר הירושלמי בסדר הבבלי ולא סדר שניהם בסדר התוספתא, והמשנה שבמשניות גם היא משונה בסדרה ועל כן מי יאמר לנו איזה הסדר הוא הנכון והעקרי⁽²⁾.

כבר בצאת המשנה מתחת ידי המחבר והמסדר היתה נחלקת לפרקים והאמוראים הראשונים כבר מוכירים חלוקתה לפרקים (ירוש' ברכות פ"ב ה"ח, שביעית פ"ה ה"ה ובב"מ) ולפעמים נזכרו הפרקים בשם (ב"מ ל"ה: נדה מ"ח), על מי שהיה שונה משנתו לתלמידיו או התלמיד השונה משנתו אמרו: שונה פרקו (חגיגה מ'. נדרים ח'. מנחות צ"ט): ששעור התלמוד שהרב מלמד לתלמידו בפעם אחת היו קוראים פרק (ברכות י"א: ערובין ל"ו) ואולי היה גם זה היסוד לחלוקת הפרקים במשנה, שכל מה ששנה רבי בפעם אחת לתלמידיו עשה ממנו פרק מיוחד. בספר כל הפרקים במשנה חמש מאות ועשרים ושלושה ויש מנו חמש מאות ועשרים וארבעה ונהנו סימן על קדשך (סוף הסמ"ג דפוס וויניציא). ובלי ספק הכניסו במספר את הפרק שגו חכמים שנספה למסכת אבות למען מלאות מספר הסימן. הפרקים נחלקו לפסקות או הלכות ונראה שגם זאת החלוקה ישנה כי כבר הקדמונים מנו הלכות כמו שלש מאות הלכות בבהרת עזה (סנהדרין ס"ח): והרבה כדומה לזה. ואמנם ההערכה והסדר במשנה נאותה רק מפאת צורתה אבל בהערכתה הפנימית מצד הענינים היא חסרה לפעמים קשור הנוני בהפכה לפעמים סדר הענינים להקדים את הראוי לאחר ולאחר את הראוי להקדים. אולם לא נעלים מעינינו כי היו לקדמונים לפעמים כללים אשר יצדיקו הסדר שבתו אף שלפי מושגינו מסדר הנוני היה ראוי להיות באופן אחר. הנה כלל גדול היה להם שכל דבר היוצא מדרשה חביב להם יותר להקריבו לדבר המפורש בתורה (יבמות ב': וש"נ). ובכן לא יפלא אם מסדר המשנה מקדים על דרך משל פרק יצאות השבת לשאר דיני שבת. וכן הוא כלל ברור במאמריהם שמכברים דברים שונים שאין להם

ענין

(1) ז"ל הכריזתא בבבלי ת"ר אמר לו לאדם שיהנה מעוה"ו בלא ברכה וכל הנהנה מן העוה"ו בלא ברכה מעל מאי תקנתיה יתן אצל הכס. ובלי ספק תיקון הנוסחה מבטל הנג' יש כאן ואין כן חלשין העקרי שעקר הני' כירושלמי והבבלי חשב לתקן וקלקל. ששטם השוטם עד שיתירו לו והבין שחך עד שיתירו לו מכון על התכס שהוא יתיר לו נדר ויע"כ לא מצאו ידיות לפרש הדבר ובלי ספק השמים השוטם מלות, כל המצות המסורות שהמצות הן המחירין.

(2) כל מפרשי המשניות השתדלו לחבן סדר המסכות וחפשו למצוא סדר הנוני וכבר אבדתי בפנים שות ללא תכלית כל עוד שלא ידענו איזה הסדר הוא עקרי. ובכל זאת לא אסנע מלהעיר פה על סדר ורעים מה שיצא לי כהך סדר הבבלי. שכן הדין היה ראוי לסדר בסדרם בתורה ולהקדים בכורים שהיא בס' משפטים ואח"כ פאה שבקדושים י"ס ואח"כ כלאים שם י"ס ואח"כ ערלה שם י"ס כ"ג ואח"כ שביעית בהר כ"ח ואח"כ חלה שלח פ"ו ואח"כ תרומה ומעשרות ק"ה י"ח. ונראה הרברים שהמסדר הקדים המצות התלויות בלא תעשה ובסדר התורה פאה — לא תכלה פאת שדך — כלאים — לא תורע שדך כלאים — שביעית — שנת שבתן וגו' לא תורע ולא תקצור. ואח"כ סדר מצות התלויות בעשה ובסדר התורה לספר תרומות ומעשרות בס' קרה חלה בשלה לך ערלה בקדושים ובכורים במשפטים ואולי סדרו בכונה למפרע כדי להקדים תרומה לחלה כי מצות חלה היא התורה עצמה מסכה על מצות תרומה כאמור בתרומה מן הגין תרומה אותה. ואמנם כבר אמרנו כי לא נוכל לעשות בדבר הזה כי אם השערת

ענין זה לזה רק שהם דומים בצורת הלשון או שיש להם שום דמיון חצוני אחר ביניהם (ברכות פ"א מ"א, ביצה פ"א מ"א). וזה הכלל הוא עומד בכל מאמריו ורבי שמר אותן בכל מקום בספר המשנה ¹). מבקרי המשנה שמו תפלה במסדרה על אשר נמצאו בה דברים הסותרים זה את זה, כמו: סתם ואחר כך מחלקת, מחלקת ואחר כך סתם, שני סתמות סותרים זה את זה, סתירה בין תחלת המשנה ובין סופה ואולם התפלה הזאת לא תשוב אל חיק רבי כי אם האשמה באלה אשר לא הבינו כונת רבי בסגורו וחשבו כי הפצו היה לתת ספר חקים ביד בני עמו אשר יורו מלכות הלכה למעשה. ואמת אילו היתה זאת תכונת ספר המשנה או יהיה זה הטאה גדולה למחברו ומתוקנו שיעלה על ספר חקים אשר יהיה למדה במעשה דברים הסותרים זה את זה ולהתנות את הדורשים בתהו לא דרך, אבל באמת זה לא חשב ולא עלה על לב רבי מעולם. וכבר אמרנו זה כי סדרו של רבי הוא קובץ אשר בו עלו המשניות של החכמים הרשומים עד זמננו, ורצונו שיהיה הוא המשנה הכללית לתלמידים וממנה ילמדו כלל התורה שבעל פה. אבל לא כוון שיורו משנתו. והמחלוקות במשנה הן עניני המשניות של החכמים החולקים והזכיר משנת כל אחד ואחד כדי שאם יראה בית דין דברי היחיד יכול לסמוך עליו באופן שהדעה היחידית נהפכה לדעת רבים. ועתה בין בסתם ואחרי כך מחלקת ובין במחלקת ואחרי כך סתם אין זה בגדר סתירה כי הסתם הוא השיטה המוסכמת ממנו ובית דינו ואף אם היא דעת יחיד נהפכה על ידי הסכמתם לדעת רבים אבל בעבור זה לא חדל מלהביא גם את המחלוקת לאמר שיש גם חולק בזה, וזה כן הטעם שהביא דעת היחיד בכל מקום. ואם נשאל למה לא הביא החולק במקום שהביא את הסתם? התשובה על זה ספני שהמחלוקת לא היתה באותו הנדון אשר בו שנה את הסתם על כן הביא את המחלוקת בנדון ובמקום אשר בו נהלקו החכמים. ועתה אנו רואים שאלה הסתירות המדומות אינן סתירות אלא למי שחושב שכונת רבי בסדרו להעמיד הלכות פסוקות. ואמנם גם על זה נביט שטלאכת הסדר נמשך זמן רב ולפעמים החליט רבי איזה הלכה ובזמן מאוחר נמצא הלכה בנויה על יסוד, המכחיש החלטתו הראשונה ונספחה זאת ההלכה הטאורית אל סדר המשנה, או שהביאים אחריו מעצמם או על פיהו ובמצותו ספתיה ושתיקו נשארו בסדר המשנה. ועל כן אם נמצא במשנה סתמות סותרים זה את זה אין זה ראייה שרבי אסף וקבץ כל הבא בידו בלי עיון וחקירה נאותה, כי אם נקט זאת לראיה חדשה שמומן אל זמן נתוספו על המשנה דברים שונים. ואולי הניחו בכונה את הסתמות הסותרים כדי שאם יבא בית דין ויראה את דברי הסתם שיכול לסמוך עליו. ובאמת גם לזה כונו הקדמונים שאמרו על אלה הסתמות הסותרים בראשונה סבר רבי כן וסתמה ואח"כ סבר כדעת החולק וסתמה ומשנה לא וזה במקומה (שבועות ד'. חולין ל"ב: ובב"מ). ואמנם אם מצאנו לפעמים סתירה בין תחלת הסתם לסופו עד שבעלי הנמרא ראו עצמם מוכרחים לאמר תברא מי ששנה זו לא שנה זו (שבת צ"ב: יבמות י"ג. כתובות ע"ה: ב"ק מ"ו:) אין זאת אלא סתירה דמיונית ובכל מקום שנמצאת עולה בתהו אם נרד לסוף כונת ההלכה. ואף לא מצאנו באחת מאלה הסתירות שנאמר עליה מי ששנה זו לא שנה זו: שהיתה הדעה הזאת קיימת לבסוף כי אם בכל מקום שנאמר כן אינו אלא דעה יחידית וסוף החלטת התלמוד היא שאין בזה סתירה. ועתה ראש כל כללי המשנה הוא שר' יהודה הנשיא לא חבר ספר חקים להורות הלכה כי אם קובץ הלכות הכולל כלל התורה שבעל פה.

עיקר תכנית המשנה הוא ההלכה. אבל יש בה גם מדרש, ותלמוד, והגדה. חלק

התלמוד

(2) ע"י פאה פ"ג ס"ד מ"ח, שם פ"ח ס"ט, שבועות פ"ו מ"ד, שם פ"ה מ"ו ותריעות פ"ח מ"ב, שם פ"י יס"ח מ"ט, מ"ש פ"ד ס"ד, הלה פ"ד מ"א, בכורים פ"ב מ"ו עד סופו, מגילה פ"א מ"ח עד סופו, חולין פ"א מ"ה ועוד סופו, וכן הענין חלק בכל ספר המשנה.

נמצאו

- [illegible]

לשון המשנה כלה זכה וברורה על מהרה לשון המקרא, ואף שנזכרו בה דבורים ומלות אשר לא מצאו מקורם במקרא לא נאמר בעבור זה שהם חדשים אשר המציאום חכמי המשנה כי אם נאמר שהם דבורים ומלות אשר חיו באומה ומה שלא בא זכרם במקרא היה מפני שלא נמצא במקרא מקום לזכרם. אמנם מצד אדר נוכל לאמר כי לשון המשנה מיוחדת, ועין כי לפי מבע ענינה הוכרחה לחדש דבורים ומלות למושגים שונים אשר לא נמצא להם כנוי בלשון העברית, ובוה נעזרו מן הלשונות אשר הודעו להם והן הארמית והסורית והיוונית ולאחר זמן גם הרומית. אך לרוב כשהשתמשו בדבורים או במלות מאלה הלשונות משתדלים לתת להם צורה ונטיה עברית. אם נשים עין אל הלשונות במשנתנו נמצא שנוי גדול בצורת המשניות, ונבדלו משנה ממשנה בשימוש הלשון עד שימצאו לפעמים כנוים שונים למושג אחד, וכל זה מפני שהשתדל המסדר להביא את דברי כל חכם בלשונם העקרת

(6) בהלכה: נגנים פ"א ט"א, מ"ב, פ"ב מ"ג, פ"ד ט"ד, ט"ז, פ"ד מ"ב, ט"ז, פ"ה פ"א מ"ב, מ"ג, פ"ב מ"ג, פ"ג ט"ג, פ"ה מ"ה. סהרות פ"א מ"ד. מקואות פ"ט מ"א. גדה פ"ה מ"ג. מנשרין פ"א מ"א, מ"ג, ידים פ"ד ט"ג, מ"ד, מ"ה. באגדה: נגנים פ"ב ט"ד, ידים מ"ג ט"ה. עוקצין פ"ג.

העקרים. ולבלי שנות לשון המשניות הישנות אשר נתקבלו מהכל. אם אמנם שלא נוכל לציין בצמצום כל ההלכות אשר העלה רבי בסדר משנתו ומסרן לנו בלשון העצמית כאשר יצאו מפי מוסר ומבונן, ובנגדן כל ההלכות אשר קבל רק ענין והוא נתן להם התאר והעתוקן ללשונו, בכל זאת במספר גדול מהמשניות נוכל להביר מסנן הלשון מה שהוא לקוח מסדרי משנה ישנים, מצביע ולשונו ומה שמסר רבי הלכות וזלתי בלשון עצמן ומה שהוסיף מעצמו לפרש ביהדות או להגביל הלכות קדמוני. הנה דבר ברור הוא שדרכו של רבי בסדר משנתו להקדים בכל מסכת ומסכת ועל כל פנים ברובן את ההלכות העקריות אשר נשנו על דרך הענין אשר הוא תכנית המסכת. וכן עשה בפרקים שיקרים בתחילת הפרק ההלכות העקריות וכן לפי הרוב ישנות ולפי עדות בעלי התלמוד הן לקוחות ממשנתו של ר' מאיר ובאלה לא יוספק כלל שכן לקוחות משם ככתבם ובלשונם⁽¹⁾. וכל שכן כשמוכאים דברי איזה חכם במשנה בהצעת לשונו של עצמו. ומה הענין הוא כל מה שנאמר במשנה אחר רבי פלוני כך וכך, או ר' פלוני אומר כך וכך, שאז ההלכה העצמית היא לשונו של האומר ודבריו ההצעה "אמר רבי פלוני", "רבי פלוני אומר" וכיוצא באלה, הם דברי המסדר. אבל בזה צריכים לעשות הפרש בין אם זה האומר הוא חכם אשר חי בזמנו או קרוב לו בצמצום ובין אם חי בדור קדום כי באפן זה השני הלא אפשר מאד שגם דבור ההצעה לקוח ממשנת אחרים קדומה. וכן אנו מוצאים שנתחסם במשנה הלכות לאחד מן התנאים, והמסדר אומר בפירוש שאין זה לשון אותו התנא כי אם מבורר שכן דעתו מתוך דבריו שאמר במקום אחר. ובה היה דרכו תמיד לאמר רבי פלוני פוסל או מכשיר או אוסר או מתיר שהיה רבי פלוני אומר (בלומר במקום אחר) כך וכך (נישן פ"ב מ"ב, וזכרם פ"א מ"ה, פ"ט מ"ב, בכורות פ"ב מ"ח), וכל זה הוא לשון המסדר. הרבה נוספות במשנה אשר תכליתן לפרש ההלכות או להציען או להגבילן, והדברים מוביחים שמפי המסדר יצאו וזה באפן שאלה הפירושים והתעצומות וההגבלות הם מכוונים על הלכות ומאמרים אשר נוסדו מחבמים אשר עוד חיו בזמנו או קרוב לו עד שאין אפשר לאמר שלקח אלה הנוספות מסדר קדום⁽²⁾. סוף דבר אם נתבונן על סדר המשנה והבורה ועל תיקון לשונה נראה כי פעולה

(1) ע. ד. מ. ע"י ריש כלאים: החסם והוונן וכו' וסנה והולך עד סוף הפרק חמינין שהם כלאים זה בזה ומה שאין כלאים זה בזה, וכל זה לקוח בלשונו מסדרו של ר"מ רק שלפניו מספק המסדר ומציע מה שנשתנה זאת ההלכה לפי משנתו של תנא אחר כמו כמ"ר יתירה אומר כלאים כוונת הקשות והמלפפין שאין כלאים זה בזה לפי סתמו של ר"מ, לפי משנתו של ר"ה הם כלאים. וב"ה במו"ו וס"ה. ובכל אלה הדברים "ר' יתירה אומר" הוא דבר המסדר. אמנם שם מ"ה אחר: הוסיף ר' עקיבא השום וכו' זה אינו מדברי המסדר כי אם כן היה במשנתו של ר"מ אשר לקח משם, ומה נדון ונקיש על כל המשניות כיוצא בזה.

(2) כבר העיר ע"י רש"י באגרתו ותביא מתני' דשבת פ"ו מ"ט הבנים יוצאין בקשרים וכו' הכי תרי מתני' דראשונים ואוסף בה רבי ופירש בה: וכל ארס אלא שדבריו חכמים בהווה. ואחריו נמשך ר"פ ברה"ט צד 230 ותביא עוד מ"ו שם ועדיות פ"ג מ"ז וכמה מקומות אלא שבהשכל ודעת שנה לשונו שנתת שרש"ג אמר ואוסף בה רבי תלה הוא ההוספה בדור מאחר ופה כתב כי ככל אלה המקומות אין ראיה שרבי הוסיף כן דהא אפשר שמצא רבי במשנת אחר החכמים ועקדו לו ובעל המשנה ההיא הוסיף כן ולא רבי, אבל התלמודו של רש"ג אמת. אלא שלא העיר הוא ולא ר"פ שהכל בזה שכל הוספות כאלה המכונות על דברי חכמים מוסגו של רבי רק הן נוספו מרבי. והא לך קצת מאלה ההוספות. דמאי פ"ג מ"י מורה ר' יוסי בנותן לחמתו וכו' ערובין פ"ה מ"ה וכו' ר' יתירה שאל ברר לו וכו'. מנחות פ"א מ"ב מורה ר' יוסי בזה. שם מ"ה ומוריד חכמים לר"ש. ב"ב מ"ה התלמודו של רש"ג אמת. אלא שלא לר' יתירה וכו'. כל אלה הן הוספות לפי משניות חכמים אשר אחריהם ועד רבי לא נעשה סדר משנה כדי שיוכל רבי לקחת ההוספות משם ובהכרח שרבי הוסיף ככה. וע' בכורים פ"ג מ"א אמת! אמרו חסות חסות בבורים וכו' דהך רבי אמרו מוסר על ר"ש. ויבשת פ"ח מ"א לא נאמרו שיעורין הללו וכו' דהך לא נאמרו קאי גם על ר"ש. נסין פ"א מ"ד זו אחד מן הדרכים ששני נפיש נשים לשחורתי עבדים. וביור שהאומר זה האומר היה לפניו הברייתא: בג' דרכים שוין ג' לש"ע וכו' וכדברי ר"מ בארבעה. וע' זאת הברייתא שנשנת בזמנו של רבי ומוכן מעצמו דסיפא דמתני' דעלה קאי הוא הוספת רבי. וע' כלים פ"ג מ"א זו היתה תשובת ר' יתירה, ושם פ"ו מ"א אין כן דברי ר"מ לר"ו וכו'. וע' ספ"א אף בזקום שאמריו (כלל) ר"מ והכירי) וכו' כל אלה דברי רבי. ובב"ב פ"ח מ"ח מעשה בצורין וכו' לפני רשב"ג ר' יוסי גם זה הוספת רבי. וע' מכות פ"א מ"ס דמיתו מדרש דר' יוסי כ"י ואח"כ דבר אחר בלי ספק זאת הסיפא מסורו של רבי ומאלה הדוגמאות תרין על השאר.

פעולה גדולה פעל המסדר לאחר ולקשר יחד דברי חכמים שונים זה מזה בדבור ובדקדוק לשונם ובכל זאת נראה כאלו כל הספר יצא מטופס אחד.

בנוסחאות המשנה כבר נעשו חלופים בעוד רבי חי והוא עצמו החליף בכמה מקומות הנוסחא במקף ימיו. כמו: הוהב קונה את הכסף (ב"ט פ"ד מ"א), נכרי מבטל ע"י שלו ושל חברו (ע"ו פ"ד מ"ד) באלה מפורש שרבי בילדותו היה שונה הכסף קונה את הוהב, נכרי מבטל ע"י שלו ושל ישראל. (בבלי וירושלמי שם). בירושלמי נתקיימה הנוסחא ששנה בזקנותו ובלי ספק שכמה וכמה הלופי הנוסחאות שהם בין נוסחת המשנה שבירושלמי ובין נוסחת המשנה שבבבלי יצאו מזה שהאחת היא הנוסחא ששנה רבי בילדותו והשניה הנוסחא ששנה בזקנותו. אבל נראה שהחלופים אשר יצאו מיד רבי כבר עלו במשנתנו עד שלא נדע עוד הנוסחא הראשונה אבל לא יעלה על הדעת כי הנוסחא הראשונה שמילדותו עלתה במשנה שבירושלמי והנוסחא שעשה בזקנותו עלתה בבבלי ומה נולדו כל חלופי הגרסאות שבין הבבלי והירושלמי (הר"ר שי"ר בכ"ח ח"י) כי זה דבר שאין הדעת סובלו שבני ארץ ישראל לא חשו לכל מה שעשה רבי לתקן ולהגיה משנתו בזקנותו. וכל שכן שמועים כל האומרים שאבא אריכא הוא רב הביא המשנה המוגהת מרבי בזקנותו לבבל והיא נוסחת המשנה שבגרמא הבבליה (הר"ר שי"ר שם). הלא בכמה מקומות מצאנו שרב היה לו נוסחא במשנה שלא כנוסחת הבבלי (ערוכין נ"ג. ובירושלמי שם ובכ"ט). אמנם אין צורך להרבות דברים בזה אחרי שדבר ברור הוא באין כל ספק כי אחרי מות רבי הותרה היצויה ויד כל החכמים ממשיכת בסדר המשנה והנסיח כדעתם וכרצונם בני ארץ ישראל בארץ ישראל ובני בבל בבבל וקרה לספר המשנה מה שקרה לכל הספרים הקדמונים שהוסיפו עליהם דברים או גם גרעו ותקנו והגיהו וכמה פעמים תקנתם קלקלהם. אם בדרונו של ר' יוחנן מפליגים להזהיר על שניו הלושונות שהנסיחו החכמים ואמרו: הלשונות שבררו להם הראשונים או שבררו להם המשניות אין רשות לבריה להוסיף עליהם הלא זה אות כי היו צריכים להזהיר על זה (ירושלמי נויר פ"א ה"א). וכן מצאנו שהיו נותנים אזהרה שלא להתחיל שמות חכמי המשנה ואמרו שהמהלך דברי ר' אליעזר בדברי ר' יהושע עובר על לא תשיג גבול עולם (ספרי כי תצא) זה ראייה שרבר רגיל היה להתחיל השמות. בלבול הנוסחאות כבר הוחל לפרוץ עוד בימי רבי. לוי שאל מרבי להגיה במקום אחד את משנתו וגער בו רבי בנייפה ואף על פי כן הגיה כן לוי במשנתו (יבמות ט'. י'). ומה שעשה לוי עשו גם רבי חייא ובר קפרא ועוד הנאים אחרים. והרבה פעמים מצאנו בירושלמי „אנן תנינן כך וכך אית דלא תני כך" או „אית תני כך" או בלשון אחרת „אית תניי תני כך ואית תניי תני כך". והנה בכל מקום שאמרנו בלשון הזה „אנן תנינן" בלי ספק הכונה על הגירסא העיקרית מיסודו של המסדר ובעל הגמרא מעיר לויש תנאים הגיהו הגירסא הזאת והוא מכריע איוו משהי הגירסאות שיש לקיים ומקיים לרוב הגירסא הישנה אבל לפעמים מבטלה מפני קושיא ומחליט כגירסת הגמיה ותקנו המשנה ⁽¹⁾ אמנם אם נאמר „אית תני כך ואית תני כך" אין בזה הנהגה כי

אם

(1) כתב הר"ר ז"ל בסבא הירושלמי דף כ' ע"ב כל אנן תנינן הכונה על חכמי סבוריה וכפרס מימי ר' יוחנן ואילך, ואית תני הם אשר החזיקו במשנת בר קפרא. אבל נכר מדבריו דאין ולא רפיא ביריה כי באותו מקום ובאותו פרק כתב: ומשנת רבי יהודה לר' לויסר אבל ברור גם איהו דברים של משנת ב"ק וכו' ופי' כך וכו' כלומר ושל שאר החכמים ולפי' גם לרבריה חכמי סבוריה הגיהו ונ"ל לית כלליו כללן. אבל נראה היברים שהלשון אנן תנינן הכונה על משנת רבי אמנם אם במשנתנו אין תני' כן כדך אנן תנינן אין זה אלא בפני שהגיהו כן המאחרים אבל לפני דאי אמורא דקאמר דאן תנינן היתה עוד תני' כן וראיה לרבר מהא דתנן הקטר חלבים ואכרים מצותן וכו' אנן תנינן אכילת פסחים אית דלא תני אכילת פסחים ותלה זה במחלקת ר"א וחכמים ומסיק דכין לר"א בין חכמים לית כן אכילת פסחים (ירוש' ברכות פ"א ה"ד) מזה נראה שפני מ"ד אנן תנינן היתה תני' אכילת פסחים ועוד נתקיימה בתחלת ההספא אבל הגיהו המשנה מפני מסקנת דב' אבל לא המפורים ודו לעשות כן אלא בבית דפדרש עשו כן ובפ' נאמר בבבלי ואלו אכילת פסחים לא תני. ויצא לנו מזה שנוסחת משנתנו בין בבבלי בין בירושלמי

צריכה

התולדה שנבדלה המשנה של בני בבל ממשנת בני ארץ ישראל. אמנם אלה ואלה לא הכניסו את כל תקניהם בתוך נוסחת המשנה ובהלמוד ירושלמי נמצאו פעמים רבות כינוי מתניא. בכונה לתקן גרסת המשנה ובכל זאת לא הכניסו התקין לפני המשנה. וגם לא היה צורך בזה אחרי שכל המשניות שהשמיט רבי כאלו אין בהם צורך, את כל קבצו הבאים אחריו והלכו אלו בצד אלו וכן מאמר כל חכם והכס והוייתיהם שנו בבתי המדרש כמו המשנה ובאלה כמו באלה הלא עלו כל התקנים. ואת התקנים שעשה התלמוד הבבלי לא יכול לספור כי אין מספר כי לא לבד שעשו תקנים קטנים באמנם: תני כך או ססי מכאן ולפעמים באמרו „הבי קאמר“ (ערויבין י"ד). שגם כן הכונה שמניה כן במשנה, כי אם מוסף מאמרים שלמים אשר לפי דעתו חסרו מהמשנה. ובאפן הזה דרכם תמיד לאמר: הסורי טחרי והבי קתני. מכל זה אנו רואים שמיום הולדת משנת רבי כבר היה ערוב גדול בין החכמים וכן התמיד בכל דור ודור, וברור הרבה שגם בדרות האחרונים כאשר כבר נחמנו התלמודים זמן רב עוד מפרשיה הגיהו בה אחת הנה ואחת הנה ואלה ההגהות הולידו גרסאות אשר נמצאו היום בכל ספרי התלמוד (1) ואמנם כל המכשלה הזאת באה באשמת הדור הראשון אחרי שנכדדה המשנה כי ברור ההוא כבר החלו תקון החכמים לעשות מלאכתם וחלופי הגרסאות פרצו לרוב ורק יחיד החכמים היו אשר נחננו המשניות וידעו ברקרוק הנוסחא העצמית. והיטב אשר קרא רבי זעירא ערעור על חכמי הדור ההוא אשר לא שמו על לב להחזיק ולקיים הנוסחאות כאשר יצאה מתחת ידו של רבי (ירוש' מ"ש פ"ה ה"א). והנה אחרי שהותרה הרצועה לא נמנעו גם לתת נוספות על משנתו של רבי. כבר ראינו שנמצאו במשנה עשרים ושמונה מאמרים על שמו של רבי, ויש מאלה המאמרים אשר ידעו ברור שלא נמצאו במשנה בימי האמוראים הראשונים (מנחות ק"ד). ואתה אחרי כל האמת והדברים האלה אנו צריכים להחליט כי נוסחת המשנה העצמית אשר יצאה מתחת ידי רבי בשלה ברוב ההגהות והתקנים אשר עלו עליה בכל דור ודור. ואם יאמר לנו אדם שהמשנה בירושלמי היא נוסחת רבי אשר נסח בלילות ונוסחת הבבלי היא נוסחתו מימי זקנתו אין אלה כי אם דברי הבל אשר כלם ישא הרוח ואם יאמר לנו עוד כי רב הוריד בבבל הנוסחא העצמית מימי זקנתו של רבי אף אנו נאמר כי ממש ההפך מזה הוא האמת הברור כי רב עצמו היה מתקן הגירסא הרגילה בהרבה מקומות, ועל כן אין ספק כי המשנה ששנה רב בבית מדרשו בכבל השתנה בכמה אפנים מן המשנה העיקרית לא כל שנינו נחקבלו ולא כלם נהרחקו ואם כן אם המשנה שבבבלי היא משנתו של רב המניה והמתקן את המשנה כבר איננה עוד המשנה העיקרית של רבי לא כנוסח שהנסיח בלדותו ולא כנוסח שהנסיח בזקנתו כי אם הנוסח אשר הונה מיד רב (2). ואמנם אלה ההגהות והתקנים במשנה רבו מעת אשר כתבו סדרי המשנה על ספר וזה היה בימי רבי, ולא נשעה בדברי האמרים שלא נכתבה המשנה עד בדרות האחרונים

בסמכם

ציכח. וע"ע פאה פ"ח מ"ב וית שנמצא עומד בין ג' שורות של ב' מלבנין ושכחו כינוי כהניתין של ב' מלבנין ובל"ס היתה ג' אחת במשנה. ואולי היתה רב': מלבנות כמו מלבנות התבואה וע"י קאמר שצ"ל מלבנין כפי' הראשון של הר"ש ומשנתו כבר מתוקן.

(1) ע"י תענית פ"ב מעשה בר' הלפתא וכו' ולא ענו אחריו אמן וירושלמי וענו ובבבלי הונה ע"פ פרש"י. פסחים (צו). ופעל הוא באגדות אויב וירוש' הוא ואגדות אויב ובבבלי הונה ע"פ פרש"י. וע"ע יבמות (ו). ובג' הירוש' והר"ף ונראה שהמשנה מתוקנת לפי ג' הנוס' שם ד"ה שלשה.

(2) כבר הצירתי על זה למעלה כי לפעמים היתה נוסחת רב במשנה כמו שהוא לפנינו וגם לפעמים היה לו נוסחא אחרת. וע"י שבת (סו). מחני ליה ר"ח בר רבא לחייא בר רב קטיה רבי אין הקיסע יוצא בקב שלו ור"ס וכו' ומתני ליה רב איפוך וכדמתני ליה רב כן ג' משנתנו והנה פשיטא דר"ח בר רבא מתני לחייא בר' לפי' הגי' הרגילה ואם רב מחני ליה להפך הגי' ודאי שהוא החליף הגי' העיקרית. ובערויבין (יד). אפר ג"כ רב אתניה ליה רחבה ובריא ולרעת ר"ח בתוס' ד"ה אתניה נשנית המשנה כמו שהגיה, דר"ח פ" דקא שם א"ת' דקאמר רחבה ובריא. ושם (יא). מתני ליה ר"ח לחייא בר' א"צ למעט א"ל אתניה צריך לשגם ומשנתנו דלא כהגהתי. וע"ע ירוש' יומא פ"א ח"ו ובכ"ס.

בסמכם על דבריו של רבנו שלמה יצחקי אשר כתב כן בכמה מקומות בפירושו, כי הוא דבר אשר לא יסבול השכל שחבור גדול כזה המכלכל ענינים רבים ושונים ואשר דקדקו בו בכל מלה ומלה, יעשו רק כדברים הפורחים באויר מבלי תל לו זכרון בספר. ולא נתמה על החפץ שלא הקפיד רבי על האזהרה לכתוב הלכות כמו שלא נתמה על המון היתריו אשר התיר לצורך זמנו, ומה לו לחוש על איסור קל כזה במקום שתכלית גדולה נגד עיניו אשר אין ערוך אליה לפי מצב זמנו ושעתו? ואין צורך לראות אחרות היוצאות מהמון מקומות בספרי התורה שבעל פה המראות כי יחידו החכמים בכל עת כתבו וכתבו. ספר המשנה הזה התפשט וזכה להיות ענין השגנו בכל בתי המדרש לתלמידים, וענין הדרישה והדקדוק למורים. הוא היה מאיר עיני החכמים ומעורר רוחם לחקירות חדשות. אמנם ברוב הספר הזה הדל המחבר להראות מקורי ההלכות וזה היה סבה כי עמדו חכמים אחרים וקבצו באספה רוב מקורי ההלכות. ועוד נעשו קובצים אחרים אשר השלימו משנתו של רבי, וגם הקובצים האלה נקראו בעת ההיא משנה או מתניתא בלשון ארמי. רבי החסיד במשנתו דברים רבים אשר לפי דעתו אין בהם צורך להיות נשנים בבית המדרש לכל התלמידים אשר זה עיקר תכלית המשנה. או החסיד דברים אשר מובנים לדורשים מעצמם, אדרי ההתעמק בשום לב במשנתו. אבל הקובצים ההם הכילו בקרבם כל מה שהחסיד במשנתו. וממנם היה נקראו משניות גדולות. וביחוד נזכרו בשם הזה משנתם של ר' חייא ור' הושעיא ושל בר קפרא, וקראו עליהם המקרא: איש אשר יתן לו אלהים עושר ונכסים ואיננו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה (ירוש' סוף הוריות, מדרש קהלת). ואמנם נראים הדברים כי אף לבעבור זה זכו לשם: גדולות, יען כי גם כזה נבדלו ממשנת רבי כי תחת אשר בה אין מן התלמוד כי אם מעט מועד היו אלה המשניות בלולות מן התלמוד בכל מקום (מדרש שם פ' כנסתי). אך המשניות הגדולות לא נתקיימו בשלמותן רק נתקיימו שוירים מהן. אלה השוירים כוללים חלק ההלכות אשר החסיד רבי ממשנתו וגם התלמוד אשר תכליתו לכאר את המשנה, ושם המיוחד לאלה השוירים הוא תוספת או תוספתא בלשון ארמי.

פרק שלשה ועשרים

תוספתא. אבות דרבי נתן.

כשלהבת הקשורה בנחלת כן ספר התוספתא אשר בידנו קשור במשנה. מחבר הספר הזה נהג לרוב עם המשנה כמנהג מסדרי המשניות עם התורה הכתובה. כי כמו שמסדרי המשניות מעולם לא שנו במשנה דברים המפורשים בתורה כי אם עשו אותם כדברים הנודעים אשר אין צורך להזכירם כן מחבר התוספתא עשה לרוב את ההלכות המפורשות במשנתנו כהנחה מקיימת ונודעה ועליה הוא דן להרחיבה או להגבילה או לפרשה¹). השם תוספתא או תוספתא איננו חדש כי כבר קדמוני השונים אשר סדרו להם משניות לצורך בתי מדרשהם היה להם גם תוספתא אשר לא הכניסו תוך משנתם. ענין השם תוספתא הוא בעצם וראשונה כמו יתרת, כלומר מה שהותיר המסדר בסדר משנתו והשמיטו מתוך סדרו מפני שראה אותו כמיותר. ותוספות כאלה נזכרו על שם בית רבי ור' נתן וקראו עליהן המקרא ויתרון ארץ בכל היא דברים שתראה שהם מיותרים בתורה כגון תוספתא

(1) האריכות בהבאת ראיות על זה אך למותר כי כן רשום ומפורש בכל התוספתא מתחלתה עד סופה. ולרוב צריכים אנו לשנות נגדנו תמיד את המשנה כמחשבת למען נבין את התוספתא. 'ובוטננו זה בשנים האחרונות הוציא לאור הרב ס. ש. צוקערמאנדיל תוספתא ע"פ כת" עיפורם ויש בה כמה נוסחאות מובנות וזכה את הרבים. ובשנת תרל"ט ותת"כ הו"ל ידידי ותלמידיו הרב החכם הגדול רבי אריה שווארץ חקירות בקריות על התוספתא שבת ועירובין ופירש אור חדש על התוס' וזה המחבר הגדיל מאד לעשות בחיבורו הגיון אריה על התוס' של סדר וריש. ותנה אף שראיתי שבקצת דבריו נסה משהו אך בחיותם דברים העלמים בשיקול הדעת לא נכנסתי בשכיב הקרה בהוצאה השניה הזאת ודי ברמי עליהם ואני הנלע"ד כתבתי.

תוספות של בית רבי ור"ג (מדרש קהלת). ומפני שכל המשניות היתרות על משנתו של רבי הן מזה המין על כן נקראו גם הן בשם תוספות. ולכונה הואת יובן גם מה שיחסו לתנאים קדמונים תוספות כמו רבי עקיבה דתוספתא, ר"ש דתוספתא, כי כל ההכמים אשר סדרו להם משניות לא העלו בתוך משנתם את כל תלמודם כי אם הותירו והותירו. תוספות כאלה כבר נקבצו מר' נחמיה אחד מתלמידי ר"ע. ומהקובץ הזה עלו הסתמות בתוספתא אשר עוד היתה ביד האמוראים שבדור הראשון אחד חבור המשנה אשר עליה אמרו: סתם תוספתא ר' נחמיה. והנה בבחינת התוספות האלה בין של קדמוני התנאים בין של אחרוניהם אך ניגע לריק אילו נבקש היום שיוריהן. כי ודאי עלו קצתן בסדרו של רבי וקצתן בסדרו משניות של ר' חייא וחבריו. אמנם בהיות שהמשניות אשר נסדרו אחרי רבי נעשו מדרה בפני משנתו של רבי על כן גם הן לא נחשבו כי אם תוספות ולאחר זמן נאספו כל אלה המשניות או קצתן באספה מיוחדת עם עוד תוספות אחרות ומאלה ואלה יצא ספר התוספתא אשר בידינו היום. לא נודע ולא נסמר לנו מי חבר את התוספתא שלנו. והאומרים שרבי חייא מחברה ואף קראה: תוספתא דרבי חייא (רש"ג באגרתו ועי' הקדמת רמב"ם למשנה רשב"ם ב"ב נ"ב: ובס' כריתות ח"ד) אינם באים בראיה כי אם בהשערה. ועוד יותר מזה יש להפליא על האומרים שמאמרם: כל משנה שלא נשנית בדבי ר"ח ור"ה משובשת היא ואין לסמוך עליה (חולין קט"א). הוא יוכיח שר"ח ור"ה הם מחברי התוספתא, כי התוספתא שלנו אחת היא עם הסתניתא דבי ר' חייא ור' הושעיה (דרכי המשנה לר"פ צד 306 סבא הירושלמי כ"ב. ע"ד. פ"א:) ומי הוא החכם ויבן את זאת שיען שר"ח ור"ה חברו מתניתא על כן התוספתא שלנו היא מעשה ידי ר"ח ור"ה? אמנם נחלל מהתוכח כי אם נדרוש ונתור בהכמה על פי ראיות ולא על פי השערות מרומות כי אן נראה ברור כי לא ר"ח ולא ר"ה וגם לא אחד מחכמי הדור הזה חבר את התוספתא שלנו כי אם תוכרה בזמן מאוחר מאד.

הנה זה הנחה מקוימת אשר אין בה כל ספק כי ר"ח היה מאסף הלכות ומאמרים אשר השמיט רבי במשנתו, ור"ח קבע אותם במשנה אשר חבר ואף כן עשו לו ובר קפרא חבריו. רבי הושעיה רבה הנקרא מן הכבלים ר' אושעיא היה תלמיד לרבי חייא וגם לבר קפרא (כריתות ח'). ובכ"מ) וגם הוא אסף וחבר משניות של שני רבותיו והיה מפואר בזמנו לאיש הבקי במשניות השונות ומשתדל לאספן ולזקקן ולבררן אשר בגלל הדבר הזה קראוהו: אבי המשנה (ירושלמי יבמות פ"ג ה"ד, קידושין פ"א ה"ג, כתובות פ"ט ה"א, ב"ק פ"ד ה"ה), אבל אין אחד מכל המסדרים והמחברים האלה מחבר התוספתא שלנו. כי אם נבחר ספר התוספתא שלנו בעינים פקוחות נמצא שהוא כולל דברי הלכה אשר מוצאים מאסופות שונות שהן מחברים שונים וגם מומרים שונים. הנה מצאנו בכמה מקומות הלכות בתוספתא אשר ככתבן וכלשונו נזכרו גם בתלמוד הירושלמי או הבבלי בדבור ההצעה: תני רבי חייא. ודבר זה יסיתנו בקל להחליט שר"ח חבר את התוספתא ועל כן בעל התלמוד בהעתיקו ממנה יעתיק על שמו. אבל מה נאמר אם נגד זה ברוב המקומות שנוכרו בתלמוד מאמרים בדבור ההצעה, תני ר"ח אין להם זכרון בתוספתא שלנו? (1) שאם הדבור תני ר"ח יורה על

היות

(1) יהיו הדברים ארוכים להביא כל תני ר"ח ור"ה שבש"ס, גם די לתכליתנו בקצת דוגמאות. עי' ירוש' ברכות פ"א ה"א תר"ח משנה שירך בני אדם וכו' וכו' בתוספ' פ"א בשם ר"ס. פאה פ"ד ה"ב תר"ח ב' שהיו מתכתשין על השטר וכו' וכו' בתוספ' פ"ב. דמאי פ"ב ה"ד תר"ח הן מדה נסה, וכו' בתוספ' פ"ג. שם פ"ו ה"ג תר"ח אין לו במשניות, וכו' בתוספ' פ"ו. שביעית פ"ח ה"ו לשה נקרא שמה רביעה, וכו' תוספ' תענית פ"ג. שם פ"ה ה"א תר"ח ער שתפסו ותזקפו וכו' בתוספ' פ"ח. פסחים פ"ח ה"א תר"ח הנמנה על ב' פסחים, וכו' בתוספ' פ"ה. בבלי פסחים (פ.) תר"ח לא אסרו מוסאת התהום אלא לשת בלבד וכו' בתוספ' וצום פ"ב. ביצה (לב). תר"ח לא נצרכא אלא לסוטרן לאולירין לבו ביום ותניא בתוספ' שם פ"ג אין עושין פסחין אפילו לבו ביום והיינו דך. מנחות (פ.) תורה שנתעברה בתמורתה וכו' בתוספ' פ"ג. שקלים פ"ג ה"ג תר"ח ד' כוסות שאמרו... יוצאין בהן בין חזין בין מוהנין וכו'.

היות המאמר העתקה מן התוספתא שלנו שהיא של ר"ה הלא ראוי שכל מה אשר תני ר"ה יסמא בתוספתא. ואף כן הוא הענין בכל המאמרים אשר נזכרו בדבור ההצעה תני ר"ה אשר רק לעתים רחוקים נמצאו בתוספתא ורובם לא נזכרו בה (1) ומלבד זה וזה יש לשאול הלא מן המעט הזה עצמו נוכל להחליט גם כן שבר קפרא הוא מחבר התוספתא יען כי יש הלכות בתוספתא אשר התלמוד מוכיח בשם תני בר קפרא (2). ועל כן הרבות דברים בזה אך למותר ובדור הרבר לכל מי אשר לא יספיק בילדי השערות מדומות כי אין לנו ראייה על זה שר"ה ור"ה היו מחברי התוספתא. אמנם אם נרצה לדעת זמן חבור התוספתא — על כל פנים בקירוב — צריכים לתת לב ליסודותיה ולחלקיה השונים אשר מהם חוברה לה יחדיו כי אך בדרך הוה נשיג בירור הדבר. הן חלקי התוספתא שבעה הם. במספר. (א) היא כוללת שיורי משניות קדמוניות אשר לא עלו במשנת רבי וכן שיורים מתוספות הקדמונים ושיורים מקובצי הלכות שונים. (ב) בררה לה דברים רבים מתוך המשניות של החכמים אשר עמדו אחרי רבי כמו ר"ה ובר קפרא ולוי ור"ה אבל רק קצתן העתיק בעל התוספתא לא כולן אף לא רובן. (ג) יש בה הלכות אשר לא מצאנו במשניות קדומות, אבל נשנו מחכמים בדורות האמוראים אשר סדור הלכות היה אומנותם וקבעו ההלכות בלשון משנה, והעוסק במלאכה הזאת היה נקרא סדרן (ירוש' סוף הוריות, פסחים ק"ה:), ומה הענין כל, תני קמיה אמורא פלוני שנמצא בתלמוד או, תני אמורא פלוני. מין הלכות כאלה לא היו כלן מקובלות אמנם נקבעו לפעמים על פי ההלמה המסדרים ויחשו אותן לזמן קדום או. שנו אותן סתם והתלמידים הבאים אחרים חשבו כי הן משניות ישנות. וכבר רמז בעלי התלמוד על זה בלא רצות, באמרם, כל מתניתא דלא מתניא בבי ר' חייא ור' אושעיא משבשתא היא. ולמה החזיקו למושבושת? מפני שחשבו שאלה מסדרי הלכות מופיעים מרעתם ולא מקבלתם (פרש"י בחולין שם ועי' שבת מ"ה. ופרש"י) והנה גם הלכות האלה עלו בתוספתא שלנו (3). יש בה הלכות מתוקנות ומוגהות מפני שבעלי הגמרא השיבו עליהן תשובה, אבל מאשר לא ישרה בעיניו פשרת בעל הגמרא עשה פשרה מעצמו לסלק התשובה ולתקן המעוות (4).

דה

וכ"ה בתוס' פסחים פ"י. ונגזר זה רוב "תרי"ה אינם בתוספתא. עי' ירוש' ברכות פ"ד ה"א תרי"ה ככל יום אדם מתפלל י"ח וכו'. פ"ו ה"א תרי"ה קדש הלולים בלמד וכו'. עוד שם תרי"ה אין מברכין על הפת אלא נשעה שהוא פורס. דמא פ"ה סה"א תרי"ה אף בודאי. תרומות פ"ב ה"ג תרי"ה בראשונה היו אומרים. שם פ"א-ה"ו תרי"ה בקור הללים אין לו שיעור. מעשרות ספ"ב תרי"ה אוכל פועל אשכול ראשון. הלה פ"ד ה"ב גזרו עליהם שחזירות לסקוסם. ערלה פ"א ה"ד כל מה שאסרתי לך מס"א וכו'. שבת פ"א ה"ב תרי"ה סמך להשכה. פ"ו ה"א תרי"ה נשך בנשך רבין תולדה דקין. שם תרי"ה הפ' חרץ וכו'. כל אבות מלאכות וכו'. שם פ"ה ה"ג תרי"ה כדי ליתן ע"פ סדק קטן. פ"ה ה"ג תרי"ה ולמה נקרא שמו מרביל וכו'. שם ספ"ב תרי"ה הרין דין לעני וכו'. ערובין פ"א ה"א תרי"ה אפילו מ"ה אמה. שם ה"ב תרי"ה כיצד מתירין ר"ה וכו' וכל אלה ליתנייהו בתוספתא וכו' ויש עוד הרבה בכל מסכתות הש"ס.

(1) מתניתא דר"ה לא נמצא בתוספתא רק מיעוט קטן. עי' שבת פ"ו ה"א תרי"ה חתול של תמרים וכו' וכ"ה בתוספתא שם פ"ג. פסחים פ"ג ה"ד תרי"ה ואחרת באה ולשה תחתיהן וכ"ה בתוספתא פ"ב תרי"ה ספח וכ"ה בתוספתא פ"א ונגזר זה ע"י ברכות פ"ו סה"א תרי"ה אלו הן מיני דשאין וכו'. שם פ"ה ה"ב תרי"ה כל שיש בו לבלוך משקה. שם ה"ו תרי"ה אפילו סרקלין י' על י'. פ"ה ה"ג תרי"ה וחיו לאיתות וכו'. פאה פ"א ה"א תרי"ה לא יראו פני ריקס אפי' ב"ש. פ"ב ה"א תרי"ה הפרשי פאה משרה לחכמה. דמא פ"ו ה"ג תרי"ה יש לו בעשרות. שביעית פ"ה ה"א תרי"ה אפילו לארז ג' שנים. תרומות פ"א ה"ג תרי"ה הגוי אין לו מחשבה. פ"ב ה"ב תרי"ה סאה תרומה סתורה וכו'. פ"ה ה"י תרי"ה הגלילין נוהגין בין כארץ וכו'. הלה פ"ג ה"א תרי"ה הלה כמין בגלול וכו'. שבת פ"ב ה"א תרי"ה סמל הוא אדם וכו'. ספ"ו תרי"ה העיץ תכן וכו'. רפ"ה תרי"ה יוצאין בין של שביעית. ערובין פ"א ה"ב תרי"ה פתחים פתוחין לר"ה. וכל אלה ליתנייהו בתוספתא.

(2) ממשנת בר קפרא נזכר בתוספתא ג"כ. עי' דמא פ"ד ה"ג חב"ק אימת הדמיון עליו וכ"ה בתוספתא פ"ה. פסחים ספ"ב חב"ק יהי שתיקה לחכמים. וכ"ה בתוספתא פ"ט. וכן יש בה ממשנתו של ל' עי' חולין (קח:) ובתוספתא מכות פ"ג.

(3) עי' ברכות (פו.) תני תנא קמי' דר"י קרא ופעה וכו' וכ"ה בתוספתא פ"ב. שבת (מה.) תרי"ה בר יוסף קמיה דר"י אין נוסלין עצים וכו' ואם התנה עליה וכו' עי' תוספתא ביצה פ"ג אין נוסלין וכו' אם אסר וכו' וגרמא דהארי היא. ובחולין (כב:) תני יעקב קריחא מאימתי בני יונה כשרים וכו' וכ"ה בתוספתא פ"א ורבים כאלה. ומצאנו בפירוש דר' תנא וכו' אלא התלמוד ע"פ הגמ' עי' נדה (כב.) תני ר"א ועירא ה' שיערין ספח וכו' ומונה בינייהו מלחא דר' יוחנן וע"ש בתוס' ד"ה שריא.

(4) פאה פ"ב ב' שהיו מכתשין וכו' שאין עני וזכה בלקס שכחה ופאה ובסלע של מצאיה עד שתחיל לתוך ידיו.

כי

1) הלכות נאלה נצטא? למאות להחיות כלן צריך חסד מיוחד וכבר רמזנו ע"ו בבבא לספרא שהצאנו לאור בשנת תרנ"ז. וכבר הירושלמי הראשונים היו ר"ש מ"ה דאמא ותלמידיו נאספו יחדיו דרובנא. בריכות מ"ה ור"א מ"ה משמורת בילה שגאמר אהורא התינוק ופי' זה הוא סם הג' בבבלי וירושלמי. פאה מ"ה הבורג' וזו ודע אחר וקוצר לשחת ו' תלמים של פתח. רק דב' תלמים אינו מלחא באמ' נפשחא אמא קא' אקדמיית' ככולם. שיעורא דאלו הוא כך והינו כז' יוחנן ירושלמי שם מ"ה ח. קדושין פ"ד חקדש' בשעות וכו' רשב"י אומר מפרשם ר"ש אע"פ שבעל אל קנה שלא יחתך בעולא אלא מחמת קדושין וההשגחה. וזה המצד האחרון שישנה ע"פ מסקנת הגמ' בחבורה (נז): ע"ש. מכות מ"ה ור"א אף אין משלש ע"פ עצמו מסנ' שהוא קנס וכו' ומסנ' זה מפרש בגמ' (נז): ואינו מפקד המסנה, שחרות מ"ה א"ל ר"י וכו' וכל תלפול הוא הוא לכו' מ"ה מפרש רבנ"ה אבנ"ה בחולין (לז): חילין מ"ב היה שוחט וכו' כדי שהסוהאיחארת וכו' ר"י ש"א כדי בקור בבית האחרת ובמסקנת הש"ס שם (לב): ופס' הרמב"ם. עוד שם פ"ד שחט צד גרירת בקור ושחה וכו' ובבב' (נח): מייחל לו ופירך מא' לאו בעד הרי שבעיקר התבחינא אל היה כוח בעוק. פסול יום מ"ה אחריו כלם וכו' ור"א מסמאין והלכה כדבריו ובגדה (ז): מפורש בדאחוריו כלים לא חנן והלכה כדבריו אלא כך מסקנת הגמ' וע"פ נתינת התוספתא. חגיגה פ"ד אר"ח כן אמנינוט וכו' יש נגזכין בקדש אלא תוחב את החררה בכוש וכו' וכו' לו מתיבתא אלא דע מתיבתא אינו משנה אלא מסקנת הגמ' שם (כד): ב"ק פ"ד כיצד משנה ששין את תיבוק לוי כך הוציא משלם וכו' ובמסקנת הגמ' (ס): דהנחיל א' בדרוקא או בדרוקש שיימינן. וע"ע ויטא ספ"ד במחלת ר"י ש"ש ורוב"ל כך הוציא דהריב"ם נגד הירוש' והבבלי תמצא שהתוס' נתקנה ע"פ הגמ' ועיכין פ"ד טאמר ארבע ס' ש"ש לו מנה וכו' שגם הוא מתוקן לפי הבבלי בחולין (פד): וע"י ב"ב מ"ה הוכיח חירוף להבדיל סתם מקבל עליו עשר כוסות לאהא ומקטן לו מברכי כ' בכאמר דאז היה לפנינו שגם וטמן של הגמ' שם (צח): ובסנהדרין פ"ד דול' בחיי אדםש' כחמס' במסאמא דגמיה עיו' ח"י בירוש' מ"ה ח"ד.

עשר (2) ע' שבת ש"א אבל אין קורין כלל לאור הנהגה (אסילו נגזרה ממנו ואסילו בבית אחר ואסילו עשר בביתו זה לפנינו מה) אבל כמסתכל אלו לחין הקצרים ואולי חוששו. והנהגה המוסרית כמלך דרובא (יב') היה בבלה. ש"א מ' אנו נבטרת וזאת דבר ויהיה ב"ה (ה) חולין ש"א ש' תלשה וא' צפון תלשה שחשין בה ובחולין (יח) סייתי לה בשם רבה בר הונא. ור"ם במבוא לירושלמי (כה) הביא דוגמא אחת מרס"פ תרבות ש"א בת כש שהיתה בידה וכו' וזה לקוח מדברי ר' אבהו בשם יונתן בן עננאי בירוש' ש"א ש' בסוף ואינו כראוי וזו הלא ר' אבהו אפר בירוש' שנה ל' וינתן ב"ע שהלכין שנה ל' מישנה. עוד כתב ש' (כד) דלפעמים בייחודי הבבלי הובאו בירוש' ש"א אמוראי ומביא ראיות על זה, וה"ל יתכן ש' שהאמוראי בבבלי אמר דבר מה שהוא בתוספתא והבונה בשנים שאתה האמוראי הביא דר' תוספ' או ברייתא לכת' המדרש ע"כ נקראת שמו. ואין זה אלא שפרש ע"י הדקק. הינע בעצמך בבבליה (א"ר) אשר עולא ואימינא לכת' א"ר"י מה שזע כד' לעשר שוקי ירושלמי בפריות. ואף כן שנינו בתוספ' ש"א פ' פירות ואילו היה זה משנה קדומה והביא ר' לכת' המדרש למה הביאה עולא או רבכ"ה בשם ר"ל הלא משנה זו שהביאה ר"ל לביה"ב? אלא ודאי העי"ר כמו שכתבתי. ואף כן הענין כי בהבחיית השבוע אשר בירוש' נאמר הנהגה בשם אמוראי שאתה ברייתא מוסרית וכמו שנפרש במק'.

(3) ה"ח"א שאותה תבטל בין מאתו מין וכו' מנתיבא שריב"ל מאי דתרי"ח כהנסימ' ולינא. כן הוא בירוש' (יח)

[illegible]

כי אם גם משנתם של ר"ח ור"ה. ובהיות כן נראה מאד שתכונת התוספתא שלנו ותעודתה האמיתית היא להיות חבור העוסד אצל משנתו של רבי להשלימה, להרחיבה, להכבילה, לתקנה ולפרשה ומשפטה קרוב למשפט התלמוד אשר באומנות נפלאה שנה אותו כלשון משנה וכתלמודם של הראשונים.

עתה אחרי אשר ראינו כי לא ר"ח ולא ר"ה ולא אחד בדור הזה חבר התוספתא שלנו, וגם בהיות ברור שהמשניות של ר"ח ור"ה ולוי ובר קפרא היו בשלמות בידי אמוראי הירושלמים והבבלים הראשונים וכן האחרונים שהעתיקו מהם והוכירו את קובצי המשניות האלה בשמות וכן נהג זה לא מצאנו לחבור התוספתא שלנו רמז בתלמוד (1) ובראותנו כי יש בה ענינים אשר נתחדשו בזמן מאוחר מאד מבואר הדבר כי זמן חבורה נופל גם כן בזמן מאוחר מאד. ונראים הדברים כי אחד מן החכמים בדורות האחרונים של האמוראים אשר עסקו בסדר הלכות בלשון משנה הוא חבר זה הספר. מראותו שעל ידי ההויית והשיטות והסוגיות אשר שמו עישי מלאכת התלמוד לעיקר דרישתם נתפרדה חבילת המשניות השונות על כן אסף יחד כל המשניות והתוספות הנאותות לפרוש אור על המשנה הכללית והביאן במחברת, אבל לא היה רק מאסף הלכות כפי מה שבאו לידי כי אם ברר בברירה מושכלת את אשר ישר בעיניו ואשר נאות לתכליתו ותלמודו. למשניות של ר"ח נתן יתרון אך לא ממשו פנים כי אם מהכרתו הפנימית ומהסכמה שלמה ועל כן גם מהן לא לקח כי אם את המבחר ורובי משנתו השמים. במשנתו של בר קפרא נראה כי לא מצא חפץ כי ראינו שמהמון ההלכות אשר נשנו בתלמודים על שם בר קפרא לא נזכרו בתוספתא כי אם מעט מועד. או אולי לא ידע הרבה מתורתו של בר קפרא כי הוא עוד בחיי רבי נדר ממקומו והלך לו לדרום וקבע שם ישיבתו בעיר פרוד (ירוש') נדה פ"ג ה"א), ושם במקום מושבו נשארו רובי תורתו ולא נתפשטו כי עד יום מותו לא יצא משם, ואף אמרו עליו בעבור זה: מקום שיפול העץ שם יהו פירותיו (ע"ז ל"א). ורק לפעמים הובאו קצת משניות של ב"ק מדרומא לשאר הישיבות. אבל נראה כי אף מה שהגיע אליו מתורתו של ב"ק לא מצא חפצו, כי בכל התוספתא אין גם אחת מכל ההלכות אשר לפי הודעת התלמוד הובאו מדרומא. וגם לפי זה נבין למה גם משנתו של ר"ה לא מצאה מקומה בתוספתא רק במקומות מעטים? יען כי רוב המשניות של ב"ק ר"ה הביאן מדרום, והוא, אשר היה תלמידו, שנה גם משנתו ובעל התוספתא אשר לא חפץ במשנת ב"ק לא חפץ גם כן במשנת ר"ה מהיותה ממקור משנתו של בר קפרא רבו. והנה אחרי שלפי ההצעה הוית יצא מחבר התוספתא מבין החכמים ששנו או סדרו משניות לפני האמוראים על כן נדע גם כן שארץ מולדתו של המחבר היה ארץ ישראל ומקום מושבו היה בבל כמו שרוב עתה התנאים היו מבני ארץ ישראל וישבו בבבל. ועתה לא יפלא ובעינינו כי כתורת החכמים בארץ מולדתם כן תורת הבבליים בארץ מגוריהם הפעילו תעצומה על החבור הזה, ולא יקשה בעינינו בראותנו שעלו בו הלכות אשר יסרו אביי ורבא ורבה ב"ר הונא ודומיהם מן הבבליים כמו שעלו בו הלכות מר' יוחנן ותלמידיו ותלמידיו תלמידיו. ואמנם עם שארץ מגורי המחבר הזה בבל, בכל זאת עוד נמצא בדרך לשונו וכתביתו רושמים ברוכים מרגליו אשר התרגל בארץ מולדתו. כמו הרגלו לכתוב את התבות מלאות עם אות הנח כמו: ניתות,

ניצלת

(1) ר"ש בן לקיש היה לו משנת בר קפרא בשלמות (ב"ב קנ"ד): רב ספרא הבבלי היה לו משנת ר"ח ומוכר רבית דבי ר"ח (ב"ב סב:): אף שהדברים נעתיקו בתוספתא פ"ד. רב שריבא תני בקדושי דבי לוי (ב"ב נב:): ונשנה בתוס' קדושין פ"א וכן תני ר"ש בן זורא בקדושי דבי לוי (קדושין עז:): והרבה כאלה בירוש' ובבבל. ומה שנמצא השם תוספתא במגלה (כת:): וקדושין (פס:): מכון על התוספתא ככלל שהיה בכל הוסיפם. אך בעלי המדרש האחרונים סדרו עניני התיירה על הסדר הזה כקרא משנה תלמוד תוספתא ואגרות (ב"ר פס"ז: שה"ש רבא פ' אשבל) ואולי זה מכון על ספר התוספתא וסדרו תלמוד ואח"כ תוספתא מפני קרימתו בזמן. ובשבת (סו:): תני תנא בפרק דאמוראי קט' דר"ח בר אבין והנך פרקים הם בתוספתא ואולי סתתתא דר"ח ור"א ונלוו לתוספתא שלנו כמו שבמה ענינים סתתתא זו נלוו אליה.

ניצלת, לזיבו, החלוט, אישפה, קריה, חצירות, ניפרץ ורבים דומים וזה דרך כתיבתם של הירושלמים. וכן מצאנו שלפעמים כותב לוכל במקום לאכול כמנהג בני ארץ ישראל (פסחים פ"ג. תענית פ"ג) ובכמה מקומות כתוב לאכל (ברכות פ"א ובכ"ט) שגם בזה הגירסא העיקרית לוכל ותקנוה מניהם הרי שמשגירת לשונו עוד נראה רושמי גירסת נערתו, אבל נגד זה נמצא שהמחבר השתדל בספרו בכל מקום לכתוב לפי כתיבת הבבליים ומבטאם מפני שהספר נכתב בבבל והיה מיועד בעצם לבני בבל. ועל כן בשום מקום בתוספתא לא נמצא כתוב הבקר כמבטא הירושלמים וכתיבתם במשנתם כי אם הפקר כמבטא הבבליים. ואף כן מדרך הירושלמים כשנפגשו א' י'. יחד באיזה מלה כמו תנאי, ודאי, שכותבים שני יודין תניי ודיי וגם במשנת הירושלמי נמצא כן כמו נוביי במקום גובאי (ברכות פ"ה ט"ג) אבל בתוספתא לא נמצא כן בשום מקום. וכן כותבים הירושלמים גויב במקום כויב. וכן גירסת המשנה שבירושלמי (חלה פ"ד ט"ח ובכ"ט) אך בעל התוספתא כותב כמבטא הבבליים כויב. כל אלה הנקודות מראות על כל פנים כי בארץ בבל יצאה התוספתא לאור עולם.

אף לסבה הזאת, שתורת הבבליים אשר בתוכם היה יושב המחבר כתורת ארץ ישראל אשר היא ארצו ומכורתו הפעילו תעצומה על מלאכתו, נבין למה נוסחת התוספתא לפעמים מתאימה מלה במלה עם נוסחת הבבלי בגמיה מנוסחת הירושלמי וכן לפעמים כמעט ולרוב נוסחתהיה מתאימות עם נוסחת הירושלמי? כי אף שגירסת ילדותו הקפה עליו לא סגר בעבור זה עינו ולבו לפני נוסחת הבבליים אם מצאה לפי שקול דעתו טובה ונכונה. אמנם ראוי לתת לב על קצת נוסחתיה אשר בבחינה נאותה נכיר בה רושמי הנוסחא העיקרית הירושלמית אשר היא מקורה ובכל זאת בכללה ושלמותה נטתה ממנה והסול לה דרך לעצמה. אמנם יסוד דבר זה מונח במה שכבר אטרנו שבעל התוספתא בבחינה רבה ובברירה מושכלת עשה מעשהו ואזן וחקר ותקן ההלכות ועל כן אלה החלופים בנוסחתו לרוב באו מאיזה סבה אשר הבריחתהו לתקן הדברים ⁽¹⁾. אולם בדבר התיקונים וההוספות צריכים אנו להיות מתונים במשפטנו. כי יש בתוספתא לפעמים חלוף בנוסחאהה מנוסחת הברייתא כפי אשר מובאת בתלמודים אבל החלוף ההוא איננו תיקון או הוספה מבעל התוספתא עצמו כי אם הוא תיקון או הוספה שתקנו והוסיפו מגיהים מאוחרים בתוספתא, ובעין בוחנת נכיר תמיד איזה חלוף הוא עקרי מבעל התוספתא ואיזה חלוף אשר בא אלינו מידי מגיהים ⁽²⁾. ולא עוד אלא שלפעמים שלמו בה ידי מגיהים בורים ושבושו הספר ⁽³⁾.

ערה

(1) ע"י ברכות פ"א: רש"א פעמים שאדם קרא אותה שתי פעמים בלילה אחת קודם שיצאה. עמוד השחר ואחת אחר שיעלה ע"ה ונמצא יוצא י"ה של יום ושל לילה. ובירוש' הגי' רש"א פעמים שאדם קרא את שמע אחת לפני ע"ה ואחת לאחר ע"ה ונמצא י"ה של יום ושל לילה. בבלי (ח:): רשכ"י אוסר פעמים שאדם וכו' בגי' תוספ' ויצא ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה. ומהצעה זו נכיר שעקר גירסתם בירוש' והתיבות המסומנות הן תקנון של המחבר לפי הבבלי. ירוש' ב"ט פ"א ה"ג האומר יוכה לי כיתי כמצאה שנפלה לתוכה לא אמר כלום יצא לו שם למציאתו דבריו קיימין וכן גי' תוספתא רק שתקן: שתפול לתוכה היום במקום שנפלה לתוכה. וברור שעשהו על פי התיקון. (בבלי פ"א).

(2) ברכות פ"ב ידרו להספר הרוואן את הפגמית פסורין וי"א ושניים להם והך יש אימרים ושניים להם נראה שהיא הגנה מאוחרת ואינה מהתוספתא. וכן ג"ל בפסחים פ"ב תמצן של עוברי עברה מותר אחר תפסת מיד מפני שחלפין את השאור ומוכא בחולין (ד:): אבל הך, "את השאור" אינו מן התוספ' וקירוב מאד שבעל הדגנה נמשך אחר פ"י ר"ה בחולין שם. ושם פ"ט מכאן אמרו יפה שתיקן לחכים ק"ו לפפשים וכן הוא אוסר גם אויל מחריש חכם יחשב ואצ"ל חכם מחריש ואומם שפתיו נבון. וזה המאמר מובא בירוש' ובבבלי דפסחים ס"ז ובבבות דר"ג פכ"ב ד"א וזאת פ"ו ובשם מקום לא נמצא הך סיפא דקרא ונראה שהיא הגנה שבקשה לפי'ש הך ואצ"ל חכם מחריש. מנחות פ"א אמר ר"ש הלכה מדרש כדבריו בן ננס אבל אין הפעם כדבריו וברור בענין שגלת מדרש נוספת מפני קי' תנוס' מנחות (מח:): הלכתא למשיחא.

(3) ב"ק פ"א תפס הניקם במסלפין שמי' לו סחן בפני ב"ד ואפילו מן היתומים ותיבות בפני ב"ד הן הנה"ח מאיות מניה סורח שראח בירושלמי פ"א ה"ג כלשון הנה"ח תפס הניקם במסלפין שמי' לו סחן בפני ב"ד ולא השגיח דהך בפני ב"ד מלתא באפי' נפשה ומוכא אלשמתה.

ענה נשובה נחפשה לדעת מאין יצא להמחברים הראשונים זה המשנה לעשות את ר' חייא ור' אושעיה למחברי התוספתא שלנו? ונשכיל לדעת זאת אם נשים לב אל הדבור בי רבי חייא, בי רבי אושעיה. הדבור הזה יובן על בית מדרשו של ר"ח ובית מדרשו של ר"ה. אמנם לא לבד שיובן על בית מדרשם אשר למדו בו תורה ברבים בעודם בחיים כי אם יובן גם על בית המדרש אשר עוד אחר כמה דורות למדו בו תורה לפי דרך משנתם ותלמודם של ר"ח ור"ה וצריכים לשמר זה הכלל בכל הדבורים כיוצא בזה כמו בית הלל, בית ר"ג בית רבי, ודומיהם. ועתה זה כדבר המובן מעצמו שאם נמצא: תנא דבי רבי, תנא דבי ר' ישמעאל, תנא דבי ר' חייא, תנא דבי ר' אושעיה, תנא דבי רב, אין הכוונה על אלה החכמים עצמם בזמנם או על תלמידיהם ממש בזמנם ובדורם כי אם גם על תנאים בדורות מאוחרים אשר היו בקיאים במשניות החכמים ולמדו ודרשו בהן. והשתמשו בהן בסדרם משניות לפי גדולי האמוראים. והנה בכהנת בי ר' חייא ובי ר' אושעיה — אשר רק עליהם אנו דנים פה — עוד בזמן מאוחר מאד נמצאו בבבל תנאים אשר נקראו בשם תנאי דבי רבי חייא ורבי אושעיה אשר הכריעו לפני חכמי בבל כשנתפסק באיוו ברייתא כיצד נשנית. התנאים האלה חיו ולמדו בימי רב פפא ורב וביר (ב"מ ל"ד). קרוב מאד שמסדרם יצאה התוספתא שלנו ולפי זה יופל זמן חבורה סביב לחצי המאה השניה לאלף התמישי. ובהיות שהיה ידוע שתנאי דבי ר' חייא ור' אושעיה חברי התוספתא על כן נולד המשנה בין האחרונים ליחסה לר"ח ור"ה עצמם מפני שבמשניות לא הברילו בין ר"ח ור"ה ובין תנאי דבי ר' חייא ור' אושעיה (1).

אחרי שמשנתנו שמה לה למטרת לתת גם להגדה מקום באסופתא על כן מובן מעצמו שגם התוספתא אשר היא כתלמוד משנתנו שגם היא תתן להגדה מקום בילקוטא. ואף אין צורך להרבות דברים ולתאר תכונת ההגדה בתוספתא, יען כי בדרך כלל ולפי רובה מקום הולדת ההגדה שבתוספתא וזמנה נופלים בשוה עם הזמן והמקום של ההגדה במשנה. אכן לה נתנה לב כי כאשר הוסיף בעל התוספתא דברים הרשים בהלכה, דברים אשר לקחם מחדושי בעלי התלמוד, או שתקן משנתו על פי פירושי האמוראים ודיוותיהם אף כן היה מנהגו בחלק ההגדה. בכמה אגדות שבתוספתא אנו מכירים כי שלמו בה ידי המחבר להגיד על פי התלמוד, או שהנסיח בנוסחא חדשה יותר מפורשת וביתרון ביאור מן הנוסחא העקרונית וכן פתח את ספרו כמה הגדות מן האמוראים (2). לחלק ההגדה של התוספתא לחשב גם כן את אלה ההגדות אשר במכות דרבי נתן. יען שברור הדבר כי התוספתא מכוונת אל משנתו וסדרה לפי המסכתות של המשנה על כן יש לשער כי התוספתא של אבות היא אבות דר"ג. ובפרט שתכונת החבור הזה ומשפטו ממש בתכונת התוספתא ומשפטה

(1) ו"ל תנא' שם אר"ח ב"א אר"י לא שלם שלם ממש אלא כיון שאמר הריני משלם ח"כ דר"ה השוכר פרה מחביו ונגנבה ואמר הלה הריני משלם וכו'. רב וביר אמר הכי אמר אביו שואל עד שישלם וכו' ת"כ דר"ה השיאל פרה מחביו ונגנבה וקדם השואל ושלם וכו' הא מדקתני נבי שוכר ואמר וגבי שואל קדם ש"ס דוקא קתני. מדי נבי הדדי תנאי? שאילנהו ל תנאי דבי ר' חייא ורבי ר' ה ואמרי גבי הדדי תנאי? ועל זה כונתו במה שכתבתי בפנים. והנה בתוס' שלנו באמת תנאי שתי ההבריות האלה נבי הדדי. וראינו מזה שבימי רב פפא ורב וביר בני זמנו של רב אשי לא היתה התוספתא ידועה גם לראשי הדור. ועוד נראה שהתוספתא שלנו שמביאה ב' הבריות נבי הדדי נתקנת קצת מפני דקדוקי הנמ'. והנה בירר דבהלכה דשוכר נשנה ואמר ותו לא כד' ולא ככתוב בתוספתא נבי שוכר; אמר הריני משלם ואני נשבע שלם ואח"כ נמצא הנגב שילוא היה הג' כן באי ק' ואמר דוקא אלא ודאי שמעיקרא לא היתה הג' כן. ומעתה חושב אני שתנאי דבי ר"ח ור"ה שנשאלו על כך ראו שהג' וא"כ לא חודר נחתם מקום למענה ולחשוב שואמר דוקא לך פתקו במתניתא דידהו אמר, ושלם, ואחרי שבתוספתא שלנו כתוב כן על כן קרוב מאד שהתוספתא הוזהר היא מסידורם של אלה התנאים דבי ר"ח ור"ה שחיו בבבל בסוף דורות האמוראים.

(2) ע' תוספתא ברכות פ"ג י"ח שאמרו חכמים כנגד י"ח הוכחות שבהנה לה' בני אלים, ובירוש' שם פ"ד ה"ג מיתיה לה בשם ר' לוי ובבלי (בב' ב"ב) בשם ר' הלל בריה דר"ש בר נחמני. תענית פ"א אם יהיה שרץ ביום של אדם וכו' עד: ואומר נשא לבבנו אל כפים וגו' וזה מדרש שדרש רב אדא בר אבא בירוש' פ"ב ה"א או לפי ג' הבבלי רב אדא בר אבהו (שם פ"ג). עוד שם: ואין לך הרב של שלום וכו' עד: רוח אפינו משיח ה' וזה המדרש הגיה המחבר ע"פ הבבלי (בב' ב"ב) ע"ש.

ומשפטה, ובשטרו סדר המשנה ומשתדל לפרש ולהרחיב כל פסקא ופסקא. אבל אין להבדוש כי יש בה נוספות וכמעט יתר על העיקר. ומי שישביל על הדברים בעין בוחנת ימצא על נקלה אלה הנוספות, ויכירן בקצת הלשונות המושלות בהן ובצורת הדברים. ואמנם הנוספות רבו בה והתנברו על העיקר עד שנמחו מעליה רושמי תכונת התוספתא, ותראה לעינינו כאחד מן המדרשים של אחרוני אחרונים. מראש הספר עד סופו יש בו אידיבות דברים ותערובת הענינים ומושך לתוך דרושיו דברים אשר אין להם ענין עם הדרוש ולא נקשרו בו כי אם בחוש דק מאד. את הספר הזה יחסו לרבי נתן הבבלי. אמנם מן הדברים המעטים אשר נאמרו עד הנה על אודותיו כבר נזכר לראות כי אינו כן. ואיך נזכר ליחס ספר כזה אשר בכמותו גדול יותר מהמשנה של כל סדר נשים לר"נ הבבלי אשר אמרו עליו: משמת ר"נ אבדה חכמתו עמו (מכילתא יתרו פ"ב)? ור"נ עצמו נמצא בו בשלושה מקומות (פ"א פכ"ז פל"ה) והמחבר דבר ממנו בנף שלישי אשר הוא הדבר זר אלו יהיה ר"נ המחבר (צונץ ג' פ' 109). מקצת לשונות אשר נמצאו בו הם לשונות אשר ישתמשו בהם ברגילות בעלי המדרש המאוחרים ובעלי התלמודים⁽¹⁾. שמות חכמים מדורות האמוראים לא נמצאו בו אבל נמצאו בו מאמרים אשר בלי ספק נוסדו מרבם האמוראים⁽²⁾. וכן נמצא בו מאמר גדול אשר בו ממשיך אל חלקי נפול של אדם אל חלקי העולם החומרי ומסיום הא למדת שכל מה שברא הקב"ה בעולמו ברא באדם (פל"א), אמנם זה דרעיון שהאדם הוא עולם קטן לא היה נודע בין הקדמונים ואין לו זכרון לא בתלמודים ולא באחד מן המדרשים הקדמונים. ועתה אף שנגזר שאבות דר"נ הוא תוספתא למשנת אבות בכל זאת צריכים להודות כי יש בו ענינים מוטן מאוחר מאד וקצת דברים אשר הם העתקות ממדרשים אשר כבר הדל להם טהרת לשון דמשנה והתוספתא. גם בתוספתא הזאת יש רושמים שמחברה היה מבני ארץ ישראל ומגורו בבבל. כי בכל מקום שיוזמן מלא פיהו משבחה ארץ ישראל, ואולי לכבוד עצמו היה דורש באמרו חכם הדר בארץ ישראל ויוצא חוצה לארץ פגם... ואע"פ שפגם משובח הוא יותר מכל המשובחים שבמדינות (פכ"ח). ואף לבעבור זה אין משפטו על הקבורים בבבל כמשפט החכמים בא"י. והוא אומר בפירוש כל הקבור בבבל כקבור בא"י (פכ"ז) ולא שמענו כדבר הזה מאחד מחכמי א"י זולתו. גם התוספתא הזאת לא נזכרה בתלמוד וראשון שמוכירה הוא רבינו נסים בן ר' יעקב מקירואן מכונה גאון בעל ספר המפתח⁽³⁾.

והנה מכל האמת והדברים האלה נזכר לראות כי כל התוספות אשר הן בידינו היום כולן מעשה ידי חכמים בזמן מאוחר מאד וחפץ המחבר היו לעשותן כתלמוד אל משנתנו אבל זה החפץ נשאר מעל ועצתו לא נמלאה כי כמו התלמוד הירושלמי אף כן גם היא נעשתה מרחק בפני התלמוד הבבלי.

מעת

(1) ע"י פ"א שהעתיק ברייתא דסוף תמיד השיר שהלים אומרים בביה"מ וכו' המפורשת ב"ה (לא). והענין בלשון בעל אבות דר"נ ימצא שהוא עושה פירוש לברייתא דר"ה ומשתמש בפירושו במאמרו של רב (ברכות יז.) ויש שכלו שבת שאין בו לא אכילה ולא שתייה וכו'. עוד שם: כיצד נברא אה"ר וכו' נזכר בסנהדרין (לח:). בשם ר' יוחנן בר חנינא. שם פ"ב שבר את הלוחות כיצד וכו' ופי' שידקדק דיופכ במדרש זה יראה שכלו נחמדש ע"פ יסודו של ריב"ל בשבת (פח:). בחבור עם מדרשו של רב אחא בר יעקב בערובין (נד). וכדרך הדרשנים היותר מאוחרים וכן הוא בכמה מקומות. וראיתי להעיר פה על דבר אחד (פ"ט) כל כנסת שהיא לשם מצוה זו כנסת אנשי חננאל הם. והדבר זה לא מצינו בשום מקום וכלי ספק נסמך על מאמרו של ריב"ל בירוש' ברכות פ"ז למה נקראו שכן אנשי כנסת הגדולה שהחזירו הגדולה לישינה וע"כ פירוש הדברים כנסת אנשי הגדולה כלומר כנסת של האנשים אשר החזירו הגדולה.

(2) ע"ש פ"א הוי לא שהמצינו אלא שפירשו. פ"ב ובת"ב ב תר"ה ואתה עמוד עמדי. פ"ב אמרי לו בבלאי פשפאי. פס"ו וקא חייף רישיה. וכל אלה הלשונות אינם לשון ברייתא. והר"ר יו"ט צונץ במקום הנזכר מעיר על הדבור בפ"א אף כך וקב"ה יתא שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים שהוא דבור הגדול בספרי הדרשנים האחרונים.

(3) בהוצאה ראשונה כתבתי שרבו נתן כהנ"ע היה הראשון, עתה התעוררתי מדידי ותלמידי הדב הגדול המוכתה ר' שניאור זלמן שעכסער שפעתי בזה שכן כתב במבואו לאבות דר"נ נוסחא ב' שהו"ל עם הגהותיו הקרות ועל פיהו תקנתו. ואצרי ביהוד על מצא הנזכר אשר בו ברר את כל תראוי לדעת על דברי מס' אבות דר"נ.

פרק ארבעה ועשרים

מכילתא ספרא ספרי.

סמך אשר תקן רבי את המשנה ונכתבה על ספר התעוררה החשוקה בתלמידיו וחבריו לעשות גם הם כמעשהו ובמתכנתו. ר' חייא אסף מגלותיו אשר לפניו שם בספר ויחברן אחת אל אחת והוציא לאור גם הוא משנתו. כמוהו עשה לוי ובר קפרא, ואחריהם רבי הושעיא. כל אלה הספרים לא נתקיימו בציונם לדורות הבאים כי אם עלו בתוספתא שלנו, אשר היא עמוד תלמוד למשנתנו. אמנם חלק אחד מתלמודה לא עלה בה והוא המדרש. אחרי שזה החלק הוא העיקר כי הוא מקור רוב ההלכות אשר הן ענין משנתנו על כן טובן הדבר מעצמו כי בימי בכורי התורה שבעל פה האלה נכתבו גם מדרשי התורה על ספר. ספרי המדרש הכוללים פירושי התורה ונשנו בלשון חכמי המשנה הם שלשה, מכילתא לספר ואלה שמות ומתחיל בפרשת החדש הזה לכם, ספרא לספר תורת כהנים, ספרי לספר חומש הפקודים ומתחיל בפרשת וישלחו מן ההנהגה וכולל עמו ספר אלה הדברים. ונקראו שלשת הספרים האלה על שמות שלשה חכמים מן הקדמונים, הראשון על שם ר' ישמעאל, השני על שם ר' יהודה, והשלישי על שם ר' שמעון. וראוים להקרא בשמם כי שלשתם היו רשומים ביחוד בדיעתם ובחכמתם במדרש התורה, ר' ישמעאל הוא בעל המדות שהתורה נדרשת בהן, רבי יהודה עשה את המדרש לעיקר משנתו, ור' שמעון שם למסורתו לדרוש מעמי המקראות. המכילתא שלנו מדרש ספר ואלה שמות ומתחיל בפרשת החדש הזה לכם עד סוף פרשת משפטים, ומסיים במדרש לפרשת שבת שבסדר כי תשא ובסדר ויקהל. המדרש הזה לא נזכר בשמו בשום מקום בתלמוד אבל נזכר ראשונה בחבורי הגאונים בשם מכילתא דואלה שמות או מכילתא דרבי ישמעאל⁽¹⁾. ומה שקראוהו מכילתא דרבי ישמעאל הוא מפני שחשבו כי רבי ישמעאל היה מחבר את המכילתא⁽²⁾. אבל כבר הרגישו כמה מחברים שזה דבר בלתי אפשרי אחרי שחלק גדול מהמכילתא כולל מאמרים אשר נאמרו בשם חכמים המאוחרים הרבה לר' ישמעאל, על כן העמידו ההשערה כי רב תלמידו של רבי אשר אחרי מות רבו תקע מושבו בבבל הוא הוא המחבר⁽³⁾. ולהצדיק את הדעה הישנה שיחסה את המכילתא

(1) כמכא למכילתא אשר הוצאתי לאור פה וויצע שנת תרנ"ח עם פירושי סודות סופרים השתדלתי למצא הסמך מכילתא בתלמוד והקורא את דברי שם עד XVIII יראה כי אמרתי בפירוש שאיני מחליט השענתי ולא ננעתי פה בדבר רק מפני שראיתי להר"ר מאיר איש י"ש שלום בקמפרס: מבוא הגדפס בראש המכילתא. שהוציא לאור שנת תר"ל עם תוספות מאיר עין שהפס עליו וכדי בוין וקצף על אסרי אולי פסעות נפל בספרינו ונכתב הלכתא במקום מכילתא. אמנם אין רצוני בזה להתוכח כי אין זה דרכי אבל מוכרח אני להעיר את ההבדל שבין שיש זכר למכילתא בירוש' ג"ל פ"ד ה"ח אפי' ר' ואישיה מכילתא והענין המדובר שם הוא ברייתא במכילתא פ' משפטים ע"כ קרוב כענין לאמר שבנות ר' ואישיה על המכילתא. ואחרי נמשך הסנה לירוש' דפוס קראסאשין. ואחד מן התלמידים כמ"צ של נרעץ שנת 1874 קלטו להסניה על הסניאה הואת ולא חלי ולא הרגיש כי ההנהגה לקהות סמכותו של והר"ר מאיר פ"ב שם עד XXXI גם הוא הביא את הירושלמי וכתב שהבונה שר"ל אפי' מכלתא ממש כמ"צ אלא שאני קראתי להך מכלתא דאפי' ר': קמפרס, וצר לי מאד כי כשעתינו מסעית נזכר שמהם מעו אחרי כי באמת נ"י הירושלמי משובשת והנ"ל אפי' רב רישיה מכלתא, כאשר נמצא כן כמ"ל. ואפירין נמסיה להר"ר שור בהחלוק שהענין על שנינו.

(2) בה"ב בסוף ספרי הוא הראשון שזכיר את המכילתא בשם: מכילתא דואלה שמות. כנחומס פ' בא עד סוף פ' בשלח וקצת כפ' יתרו וקראה מכילתא דר' ישמעאל. בסדר תול"א קראה מכילתא והוא ספר ואלה שמות מן החדש הזה לכם עד סוף ספרא. ר' נסים גאון בנפשת (בה): קראה מכילתא דר' וכן ר"ש הנניד בבבוא התלמוד יוסה לר"י. והרמב"ם בהקדמתו לספר יד החוקק כתב: ור"י פ' התורה מואלה שמות עד סוף התורה והוא נקרא מכילתא.

(3) הר"ר מנחם מן יורה בהקדמתו לספרי צדה לדרך כתב (כפ' שיר מכילתא ספריא וספרי. ומקור הדעה הואת לדעתי מתוך פ' הרשב"ם ב"ב (קבד): שפ' שאר ספרי דבי רב קרי למדרש של ספר במדבר וכו' ומכילתא היינו מדרש ואלה שמות וכו' והנה כמה ראשונים פ' ספרא דבי רב שחך דבי רב היינו רב טטש והוא חבר את הספרא וא"כ שאר ספרי דבי רב ג"כ כמלון על ספרי מדרשות שחבר רב ולדעת רשב"ם ג' ספרים שחבר במדבר ודברים בכלל הוא וע"כ יצא להם מזה שרב חבר המכילתא. ובבבוא למכילתא שלי שערתי כדעת בעל צדה לדרך שרב מחבר המכילתא. ולקמן תראה שחזותי מדעתי.

המכילתא לר"י החליטו כי באמת סתמות המכילתא הם לרבי ישמעאל והשיטה הזאת מצאה לה סמוכים כמה שכמה סתמותיה נזכרו בשני התלמודים על שמו של רבי ישמעאל בלשון תני ר' ישמעאל או הני דבי ר"י¹, ויש שאחריו זמן חבורו עוד הרבה יותר ממינו של רב מבלי לצמצם הומו בדקדוק ומבלי תת מעם לדבר (צונץ נ' פ' 48). ועד אחרון בא אחד מהמחברים (ר"פ במבוא הירושלמי) וצמצם זמנו בדור השני של אמוראי ארץ ישראל ומקום חבורו הוא ארץ ישראל ושם מחברו רבי ישמעאל אביו של ר' יוחנן. אלה הנקודות השונות נאמרו ונשנו בבחינת חבור המכילתא וזנה ומקומה ושם מחברה. אמנם כלנה גם יחד לא ישיקו נפש הדורש. המכילתא שלנו, אשר אך היא סמרת דרישתנו, אין אפשר שתהיה בדמותה ובצלמה כאשר היא לפנינו מעשה ידי ר' ישמעאל. הנה ר' ישמעאל נזכר במכילתא שבעים ושלוש פעמים ודבורי ההצעה הם: אמר ר"י, ר"י אומר, דברי ר"י, היה ר"י אומר, ר' חייא בר נחמני אמר משום ר"י, שמעת בארבעה חלוקי כפרה שהיה ר"י הורש, אמר תלמיד אחד מתלמידי ר"י, זה אחד מג' דברים שהיה ר"י יושב ודורש בתורה כמין משל, כבר היה ר"י ור"ש יוצאים להרנן, כבר היה ר"י וראב"ע ור"ע מהלכים בדרך. ואיזה מוח יסכול זה לאמר שכל זה אמר ר"י וכתבו על ספר? יותר משלוש מאות סאמרים נאמרו במכילתא בשם חכמי הדורות אשר היו אחרי זמנו של ר' ישמעאל מקצתם היו תלמידיו או תלמידי חבריו ומקצתם מאוחרים לו שני דורות ויותר, ומובן מעצמו שכל זה לא נכתב מידי ר"י בספר. ואמנם כבר אמרנו שלא נעלם זה מן המחברים ואף לבעבור זה המציאו פשרה כי אחרי שחברה ר' ישמעאל הוסיף בה בימי רבי אחד מתלמידיו מה שחדשו סופרים מימות ר' ישמעאל ועד רבי דבר בשם אומרו ואמנם סתומותיה הן כלן לר"י. (בעל שבות יהודה בהקדמתו). ואולם גם זה אינו נכון יען שנמצאו סתמות במכילתא אשר אינם לר' ישמעאל (הר"ר מאיר א"ש במבוא), כי מלבד שנמצא בה סתמות אשר נשנו במקום אחר בשם תני ר"ש בן יוחאי, גם סתם שנשנה בשם תני ר' יהודה² כי אם יש בה הרבה מן סתומותיה אשר נשנו בכפרי גם כן סתם והלא מפורש בתלמוד שסתם ספרי ר"ש ואילו כל סתומות המכילתא ר' ישמעאל יהיה זה סתירה מסתם אל סתם³. יתר על כל זה נראה כי בעל הסתומות שבמכילתא נסמך לפעמים על סתם הספרא ועושהו כהנחה מקוימת באמרו, "מכאן אמרו" כך וכך והוא באמת נמצא כן בספרא עד שנראה מזה עין בעין כי הסתומות של הספרא היו כבר לפני בעל הסתומות של המכילתא ואין יעלה על הדעת שבעל אלה הסתומות הוא רבי ישמעאל אחרי שסתומות הספרא וראי לא יוקרמו לר' יהודה⁴). ונמצא בקצת מקומות שנשנה במכילתא מדרש סתם ור' ישמעאל

חולק

- (1) במבוא למכילתא של צד XVIII כתבתי כמה וכמה ברייתות המובאות סתומות במכילתא נאמרו בתלמוד בשם רבי ישמעאל או תנא דבי ר' ישמעאל ואחרית שפסגם הוה קריאה מכילתא דר"י והר"ר מאיר איש שלום במבוא הנזכר סדר כל תני ר"י ותני דבי ר"י וזהו בקל תראה כל האמור בתלמוד בשם ר"י או תרבר' ונשנה במכילתא סתמה ובכר העיריות על זה בספרי סתומות סופרים כ"ט. ועתה זה יציב וקליד כי הרבה סתומות שבמכילתא נאמרו בתלמודים על שם תני ר"י או תני דברי' ולא בתלמודים לבד כי אם גם בכמה מדרשים ויפה סדרם הר"ר מאיר פ"ם במקום הנזכר.
- (2) ע"י מכילתא בשלח פ"ב ב' מקומות הוהיר המקום לישראל וכו' וסתם זה נשנה בירוש' סוכה פ' החליל בשם רשב"י וע"ש בפירושי סדרת סופרים, שם פ"א ויאמר את רבנו וכו' ר' אסרו בשמחה וכו' ובסנהדרין (קה): ובכ"י סנה"י תני כן בשם רשב"י. בדריש פ"ם בה תאמר וכו' בלשן הקדש וכו' ובירוש' סוכה פ"א ה"ב תני כן בשם ר' יהודה.
- (3) בשלח פ"א לאיתנו וכו' וכן הוא סתם דספרי פ' כי תצא. דבתש"ש פ"ו וזכור ושומר שניהם נאמרו בדגור אחד וכו"ה סתם דספרי שם פ' רל"ג. שם פ"ס מאותה שנה זכר וכו' וכן סתם דספרי שופטים פ"א קע"ז. שם וכן ה"א כן בנות צלפחד דוברות וכו' ובסתם דספרי פנחס פ' קל"ד, והרבה כיוצא באלה.
- (4) ע"י משפטים פ"א ש"ש יעבור שובע אני כל' עבודה במשפט ח"ל לא תעבד בו עבודת עבר מכאן אמרו לא ירחיק לו רגליו וכו' וכל זה מכון על סתם דת"כ פ' בהר פ"ו ובעל המכילתא הרחיב משגתו של הספרא. עוד שם סכ"א לא יושבנו רבו באומנות שהיא משמשה לרבים כגון חיים וכו' וגם זה מכון על סתם דת"כ ונ"ל הרחיב וכו' דבריו. שם פ"ב סכ"א לא יגנה עליו רבו מכלול ומשקדו והטב משלו מכון נ"ל על סתם דספרא שם שלא תהא אוכל פת נקיה והוא אוכל פת קיבא איה שנתה יין וכו' ודא שנתה יין חדש אתה ישן על מוכן' והוא ישן על תבו והיינו דקאמר כאן מכלול ומשקדו והטב, וכיוצא בזה הרבה.

חולק על הסתם¹ וברור הדבר שסתמות כאלה לא נוסדו מ' ישמעאל. ואף לזאת נשימה לב כי ברוב המקומות אשר נזכר ר' ישמעאל במכילתא נזכר עמו בעל מחלוקתו ולא יפלא על כן למה נזכר בשמו ולא נשנה המדרש סתם אחר שכל הסתמות הם לר"י? כי נוכל לאמר שבגלל זה נזכר בשמו מפני שנזכר גם שם בעל מחלוקתו, אמנם בכמה מקומות מצאנו² מדרש אשר אין עליו חולק ובכל זאת נזכר בשם ר' ישמעאל ובאלה ודאי יפלא למה נזכר שם ר"י עליהם? אילו כל הסתמות הם לר"י למה יצאו אלה המדרשים מן הכלל להזכר ביוחד בשמו? בכה כל המופתים האלה מבורר הדבר כי אין שורש לדעת המהברים המסתים כל סתמות המכילתא לר' ישמעאל.

אמנם סמני נעזרות המכילתא היוו נכרים היטב מקצת מדרשים אשר נמצאו בה והם נוסדו מאמוראים ירושלמיים או בבליים ובעל המכילתא נתן להם צורה ישנה כתאר פני המדרשים של התנאים³. וכמו כן נמצאו בה לשונות אשר לא השתמשו בהם התנאים וגם לא האמוראים בתלמוד הירושלמי כמו הלשון "מאי דכתיב" (בשלה פ"א) או לשון, וכתוב הכא" (שם פ"ג). ואף שנמצא לפעמים בבבלי שאמורא מביא מדרש בשם אחד מן התנאים ומשתמש בלשון "מאי דכתיב" אין זה לשונו של התנא מכיון כי אם האמורא שם דבריו בפי התנא ובמשפט לשונו. גם יש בה המון מדרשים הדורשים הכתוב בפנים אחרים ומשתמש בלשון "דבר אחר" מבלי הזכיר שם הדורש גם אלה הם סתמות ואינם לר"י, רובם לא ידענו מיסדם אך בקצתם מפורש במקום אחר שהם לרשב"י⁴. והנה אם נאחד כל הנקודות האלה ברור הדבר כי המכילתא שלנו לא תברה ר"י ואף סתמותיה אין אפשר ליהם לו ביוחד, והלק גדול ממדרשיה נדרשו בדורות מאוחרים לר"י, ונמצאו רושמי בבליים בקצה לשונותיה⁵, אשר על כן אין גם משם בההשערה הורה שר' ישמעאל בר' יוחנן הירושלמי חבר את המכילתא שלנו. אבל אין גם להחליט שרבי הוא אבא אריכא אשר ישב בסוף ימיו בבבל והרביץ שם תורה שהוא חבר המכילתא יען כי עוד לא יצאנו מן הספק ארזי שברור הדבר כי יש בה מדרשים מאוחרים לרב, וסוף סוף צריכים להחליט שעוד ארזי דורו של רב חלו בה ידים, ועל כן עוד השאלה במקומה מי הוא המחבר האחרון ובא"ה.

(1) ע"י בא פ"א משכו וקרו לכם משכו מי שיש לו וכו' ר"א בא הכתיב ללמד וכו'. בדרש פ"א ולא תעלה בעטלת וכו' מנאן אסרו וכו' איך לי אלא עליה וכו' ר"א אין צריך והלא כבר נאמר וכו'.

(2) בדרש פ"א ואם מוכח אבנים תעשה לי ר"א כל אם שבתיורה רשת וכו'. משפטים פס"ו וכו' יהוה איש וגו' ר"א עד שיפקר אצלו ויאמר לו הילך שמור לי זה וכו'. שם פ"ח ויורה אפי' ר"א נאמר כאן חרון אף וכו'. פ"ח אם כפק תלזה את עמי ר"א כל אם ואם שבתורה וכו'. שם ב"א אם חבול תחבול ר"א בא הכתיב ללמדך וכו'. בכל אלה יש לתמוה אם כל הסתמות דר"י למה לא כתבם סתמא.

(3) בא פ"ג דבר אחר במסכת נפשות למה נאמר מדרש זה לא נמצא בתלמוד על שם תנא אבל הש"ס דרש ליה הכי בפסחים (צ"ב). שם פ"א ללמדך כשתצא לדרך וכו' ובב"ק (ס). מוכח כן בשם ר"י אמר רב. בשלה פ"א ר"א כי קרוב היא לא הביאן המסקן בפשוטן וכו' ובמדרש ש"ר מביא בשם ר' יוחנן. שם דיוסע פ"ד והם השמש וכו' משמע כעשה שהשמש הם והצל צונן ואין זה מעקר המדרש אלא ע"פ הירושלמי ברכות פ"ד ה"א ובבבלי שם (כו.). ובדרש פ"ג ובכספו שמלות וסנין שיעטנו מביא וכו' אין זה מדרש ישן אלא כן דרשו בגמ' יבמות (סו.). ויש"ש כפ' מרת מרים. משפטים פ"א ואם אסון יהיה אין אסון אלא צליה זה הוא ע"פ מדרשו של ר"א בן פדה בכתובות (ל"ג). שם פ"ו מהיר יתהרנה שומע אני וכו' ועוד כ"ו וכו' וכל זה נשנה על פי דרשת רבא בגמ' כתובות (א"ב). שם פ"ח לא תהיה לו כנושה שלא תראה לו בכל וכו'. המדרש הזה דרש רב דייב' כד נחת לנכלל כסבורא בב"ס (ע"ה). שם עד בא השמש תשיבנו לו זה כמות יום ע"י בבלי ב"מ (ק"ד) ובירושלמי שם שפירוש שם שאין זה מדרש אלא מן פ"י ר' ל"א בירושלמי ורבא בבבלי.

(4) ע"י בא בפתיחתא דבר אחר אל משה וגו' שומע אני כל הקודם בתקרא וכו' והוא לר"ש. וכן מוכח בכריתות (כ"ה) וב"ד ספ"א. שם פ"ח ד"א כתוב אחד אומר ששה וכו' והמדרש הזה נשנה סתמא שם פ"ו ובפסחי ראה פ"י קל"ד נשנה בשם ר"ש. וע"י ככ"ס בספרי מדרת סופרים שהעירתי על זה ובסבא להר"ם א"ש פ"י סוף יחד הדיוגמא מענין זה.

(5) ע"י. במבוא שלי למכילתא שכתבתי שהלשון בפ' דיוסע פ"א אדם אחר היה בארץ ישראל מוכיח שהכותב לא עמד בארץ ישראל ומצורף לזה מה שהבאתי בפנים מן הלשונות זה ראיה שהמחבר חי בבבל. ואיני צריך להספיל כהעשרת ר"ם שכתב שר"י ב"ר יודן הוא מחבר המכילתא ובפרט שכבר נספל בה הר"ם א"ש במבוא אבן יסודו יפה.

ובאיוה זמן נחתמה? האמנם כי רבים הקלו לעצמם החקירה באמרם שר"י חבר המכילתא ובכל דור ודור שתו עליה נוספות אבל פשרה זו מה זו עושה הלא סוף סוף לא ידענו מתי יצאה לאור בצורתה ובצביונה כאשר היא בדינו היום?

אבל נראים הדברים כי כגורל קובצי הלכות והמשניות של הקדמונים אף כן גורל קובצי מדרש התורה הישנים. כבר ראינו שזמן רב קודם רבי היו קובצי משניות שונים כי כל אחד מגדולי החכמים היה לו משנתו בבית מדרשו, המיוחד מכלם יחד העלה רבי במשנתו והקובצים הישנים אבדו ועוד אינם. אחרי רבי עמדו חכמים מתלמידיו כמו ר' חייא, לוי, ובר קפרא, ואחריהם ר' הושעיה ועשו גם הם משניות בהרחבת הענינים ובהעלותם במשנתם רבים מהשיוורים ששייר רבי וכמה ענינים חדשים גם ישנים וכמה דורות השתמשו החכמים באלה המשניות. אמנם גם הם לא זכו להשאר שארית עולם רק נשארו מקצת שוירים מהם בתלמודים, ומכלל כלם נתחבר בימי הדורות האחרונים של האמוראים בבבליה אתר ברירה חבור מיוחד והוא התוספתא שלנו וכל ספרי המשניות מאלה החכמים הלכו בתתו ויאבדו. ועתה קרוב הדבר כי אף כן הוא בבחינת מדרש המקרא. אין כל ספק כי כמו שהיה לכל אחד ואחד מגדולי החכמים משנה מיוחדת בבית מדרשו אף כן היה לו מדרש המקרא, ולא מדרשו של ר' ישמעאל כמדרשו של ר"ע ולא של ר"ש כשל רבי יהודה. ועתה אם נניח על דרך משל שהיה במציאות מדרש על ואלה שמות מר' ישמעאל הלא בהכרח נניח גם כן שהיה מדרש כזה גם לר"ע כי גם הוא כר"י פירש לפי דרכו זה הספר לתלמידיו וכן ודאי היה הענין בכל גדולי חכמי הדורות. ועתה מה שעשה רבי עם סדרי משנה של קדמוני שברר מתוך סדרי משנה האלה את הישר בעיניו והכניס הדברים בסדר משנתו, וכאשר עשה מחבר התוספתא עם המשניות שיצאו לאור אחר רבי אף כן עשה מחבר המכילתא שלנו עם מדרשי התורה של החכמים השונים שאסף מתוך קובצי מדרשי קדמוניו את המובחר לפי דעתו וזה הוא ענין המחלוקת אשר נמצאו בה, ועל כן הסתמות הם המדרשים אשר הסכים עליהם המהביר ואשר בלי ספק נתקבלו מחכמי דורו יהיה הירוש של שיהיה ואמנם אפשר כי חלק גדול מהם מתוך קובצו של ר' ישמעאל ור"ש ואם נאמר: רבי פלוני ואמר כך וכך אז המדרש הוא מתוך מדרש התורה של פלוני החכם, אבל כל הקובצים הפרטיים לא נתקיימו כי נעשו מדחה מפני המכילתא שלנו כמו משנתם של ר"ח ולוי ובר קפרא ור"ה מפני התוספתא. והנה אחרי שמצאנו במכילתא מדרשים אשר נוסדו מאמוראים ירושלמיים ובבליים על כן לא יוקדם זמן חבורה לפני הדורות האחרונים של האמוראים, ומחברה היה אחד מהתנאים אשר היה אומנותם בבבלי לסדר משניות לפני האמוראים ואשר נאמר עליהם, "תני תנא קמיה דפלוני" מכת התנאים אשר חבורו את התוספתא. וזה לנו האות שכן הוא. הנה מצאנו שלפעמים דורש אחד כן החכמים איזו הלכה כן הכתוב ואומר בעל הגמרא על זה: ותנא מייתי לה מהבא. וכונת הדברים לא על חנא מהתנאים הקדמונים כי אם על התנא מכת התנאים אשר היו בבבלי והיתה אומנותם לקבץ ולסדר משניות אשר הביאו כא"י (הר"ם א"ש כמבואר פ"ו). ומגנון לשון זה נמצא בתשעה מקומות בתלמוד (ביצה פ"ז: תניגה ט'. יומא פ"א. קדושין ד'. הולין כ"ז. וקל"ד: וכו' פ"ח. שם ט"ב: עריבין י"א.) והמדרשים שמביא התנא הזה נמצא אחד במכילתא שבעה בספרא ואחד בספרי וזה הוכחה שבעלי הגמרא לא ידעו מאלה המדרשים ועל כן בהכרח שאלה הספרים כפי מה שהם לפנינו לא נתפשטו ולא נתחברו ולפי זה בצדק נאמר שחבור המכילתא, אשר היא עתה כמדתנו, היא מעשה ידי אחד מאלה התנאים ונתחברה בדורות האחרונים של האמוראים ואולי בזמן אחד עם התוספתא.

היוצא לנו מכל זה כי בלי ספק היה במציאות, מכילתא דר' ישמעאל וגם מכילתא דר"ע ודר"ש בן יוחאי ולא עוד אלא שכל אחד מגדולי החכמים היה לו מדרש לספר ואלו שמות

שמות וזה היה דבר נודע ומקובל ונולדה ההשערה שהמכילתא שלנו היא היא המכילתא של ר' ישמעאל מפני שמצאו סמך להשערה זו במה שר"י הוא ראש המדברים במכילתא כי שמו נזכר בה הרבה יותר מכל שאר החכמים ונוסף על זה מצאו כי מספר גדול מהסתמות נזכר במקומות אחרים בתלמודים ובמדרשים בשם חנני' ר' ישמעאל או חנני דבי ר"י (1). אבל עיקר הדבר אינו כן כי אם במכילתא שלנו עלתה מכילתא דר"י כמו שעלו בה פירושי המקרא מ"י ואלה שמות של חכמים אחרים ונהג המחבר כמו שנהג מחבר התוספתא עם משנתם של ר"ח ור"ה. ונראה מאד כי כל תנא דבי רבי ישמעאל הנזכרים בתלמוד בבלי אינם מכונים על תלמידיו ר"י שבאו אחריו ומסרו תורת רבם כי אם הכונה על התנאים בזמן מאוחר אשר נחתו מארץ ישראל לבלל והביאו עמם משניות ומדרשים והיו משפטים ומעשיות לסדרם לפני גדולי האמוראים בבבל, והם הם התנאים המכונים בשם תנא דבי ר' ישמעאל מהיותם מסדרים מדרשיו של בית ר' ישמעאל (2); סנהדרין ל"ה: הולין ס"ו:). ויען כי מקום ופעולתם בבבל בדורות האחרונים של האמוראים על כן לא מצאנו לשון "תנא דבי ר"י" רק בתלמוד בבלי. והדבר הזה דומה ממש למה שראינו ונוכחנו שהיו בדורות האחרונים של האמוראים תנאים אשר נקראו בשם: תנאי דבי ר"ח ור"ה, שאין הכונה על תנאים מבית ר"ח ור"ה כי אם על הנאים שסדרו משניות של בית ר"ח ור"ה, אבל ראינו גם כן שבסדרם לא הסתפקו במשנתם של ר"ח ור"ה לבד כי הוסיפו עליהן כהנה וכהנה מסדורי משניות של שאר החכמים, ויצא ספר התוספתא שלנו, אף כן הוא הענין בבחינת התנא דבי ר' ישמעאל או תנאי דבי ר"י — כי היו יותר מאחד (שבת כ"ז: הולין ס"ב:). — אשר קבץ וסדר מדרשים של בית ר' ישמעאל אבל בקובץ ההוא העלה גם מדרשים מחכמים אחרים ויצאה המכילתא שלנו. המכילתא נחלקת למסכתות והן השע: דפסחא, דיוהי בשלה, דשירא, דיוסע, דויבא עמלק, דבחרש, דנויקין, דכספא, דשבתא. ואפשר שהחלוקה הזאת קדומה ועשוה למען תהיה חלוקת המכילתא שוה ממש למחלוקת הספרא הנחלק לנ' חלקים וס' פרקים (מבוא שלנו לספרא ומכילתא). המסכתות נחלקו לפרשיות. ולפי חלוקת הספרים שלנו יש בה שבעים ושבעה פרשיות ושתי פתיחות אחת לסדר בא ואחת לסדר בשלה. אמנם אפשר שהפרשה בתחלת הספר, לא נחשבה ואינה אלא פתיחה שבאמת היא כמו הקדמה המדברת מענין דבור ה' אל משה ואל אהרן ואל נביאיו אבל אין סבה לומר שהמדרש על היששה פסוקים הראשונים שבפרשה בשלה הוא פתיחה ולפי זה מספר הפרשיות ע"ח ופתיחה אחת. פרשת י"ב במסכתא דנויקין נראה שראוי שתהיה נחלקת לשתיים כי בפסוק כי יגנוב אומר בפירוש: לכך נאמרה פרשה זו ומזה משמע שזה פרשה בפני עצמה, וכן הוא הענין בפרשה ד'. ואמנם כנגד זה נמצא בשני מקומות שתחלת הפרשה באמצע הפסוק (בא פ"ב דשירה פ"ב) ודאי שאין זה החלוקה העיקרית, ומה שכתוב בסוף ההוצאות שלנו: ואית בה שמינים ושתיים פרשיות, נראה שהיא חלוקה מאוחרת וקרוב הדבר שבעצם וראשונה לא היתה נחלקת לפרשיות

קמנות

(1) ע' במבוא שלי למכילתא שכתבתי שני"ל מכ"מ בספר המצות להרמב"ם שהיה לפניו מכילתא כוללת יותר ולא לבד שמיני מדרשים בשם מכילתא השייכים לספר ואלה שמות אלא שמיני מדרשים בשם מכילתא אשר אין להם שייכות לס' ואלה שמות כי אם לספר במדבר והדברים אבל לא נמצאו גם בספרי שלנו. ובא אחריו הר"ר מאיר א"ש בהוספתיו להוצאת המכילתא שלו (קכב). וסורה לפרס כל המקומות והעתיק גם דברי הר"ר צבי חיות כס' אגרת בקרת ששער שמה שמכנה הרמב"ם מכילתא הוא הספרי וז"ל. אולם אחרי ששם כל הקהילות תשאר הדבר כספק כי גם הספרי וז"ל כבר אבד למה זה ניגע לרוק לחפש אחרי דברים המוסתרים אך זה ננקט בדינו כי המכילתא של הרמב"ם היתה יותר שלמה וגם היו לה מכללות עד סוף התורה, כמו כן לא נרחיב הדבור פה על המכילתא דרשב"י שזכור הרמב"ן כמו שהבאתי במבוא שלי למכילתא XVII כי גם היא אבדה ואיננה ואנו אין תכליתנו בזה המאמר רק לדבר על המכילתא שהיא בדינו ולא להעמיד השערות על המכללות אשר אבדו כי לדעתנו אין בזה אלא אבוד וכן הרוצה לעמוד על זה יענין בס"ע של הר"ם שנה ב' ובהשגותיו של הר"ר מאיר א"ש במאמר הנזכר כמה עצמים כי שם מדקדק בכל הדברים האלה עד כחום השערה וטביא כל הדעות בענין הזה האפשריות ובלתי אפשריות, אבל אנו אין לנו אלא לדעת את המכילתא שלנו וענינה.

קטנות כי אם למ' מסכתות וגם לא מצאנו לאחד מן הראשונים בהעתיקו מדרש המכילתא שפרש בפרשה כך וכך וכוננו זה כשהעתיקו מן התלמוד יפרשו את הפרק אם לפי המספר או לפי שם הפרק, אין זה אלא מפני שהמשנה והתלמוד נחלקו בעצם וראשונה לפרקים מה שאין בן במכילתא, וגם לא היה צורך לזה אחרי שהיא מסודרת על סדר הפסוקים, ומעתה אין צורך לאמר שגם החלוקה להלכות הנרמזות בהנחמא דפוס וויניצא (1545), דומה לחלוקת הספרא שלנו, שגם כן פסקוהו להלכות וציינו ההלכות באותיות א'. ב'. (הר"א יעלינעק בה"ט ח"ה בהוספותיו פ"ז) שגם היא מאוחרת. וברור הדבר שגם בספרא החלוקה להלכות מאוחרת היא.

המדרש לספר תורה כהנים נקרא בכמה מקומות בשם ספרא. וכבר רבי יוחנן אחד מקדמוני האמוראים יחס סתמותיו לר' יהודה באמרו סתם ספרא ר' יהודה (סנהדרין פ"ו.). ואין בוננו לאמר שר"י היה מחבר את הספרא כי אם שהמדרשים אשר מוכרז המהבר סתם הם מקובלים בידו ממדרש התורה של ר". אגמם בבחינת שם מחברו וזמן הכתוב יש ספקות גדולות, מי ומתי חברו. וכבר מאז נחלפו בזה הדעות ורוב המחברים הראשונים החליטו כי רב הנקרא אבא אריכא חבר את הספרא. ואחרי הדעה הזאת נמשכו כמעט כל האחרונים. והתעוררו להחזיק בדעה הזאת יען כי מצאו ספרא דבי רב, ופירשו בו שהכונה בזה על התורה כהנים אשר חבר רב (רמב"ם בהקדמתו למשנה וליר החזקה). ומצאנו עוד תנא דבי רב והדברים המובאים בשמו נזכרו בספרא (חולין ס"ו. זבחים ט"א:). ונראים הדברים כי רק זה היה המקור להחשעה שרב הוא מחבר הספרא¹). אגמם הראיה הזאת לא יהיה לה קיום רק באפן אם הדבור „דבי רב“ הוא מכון תמיד על רב עצמו שאו פירוש הדבור: ספרא דבי רב, ספרא או מדרש ת"כ של רב אבל אילו הדבור דבי רב אינו מכון על רב עצמו כי אם על בית מדרש של רב אז אין ראיה מדבור ספרא דבי רב על מחברו. והנה ברור הדבר כי בעלי הנמרא הבינו הדבור „בי רב“ על בית המדרש בכלל ועל בית מדרשו של רב בפרט. במקומות הרבה מצאנו בתלמוד בבלי הדבור: אמרי בי רב, ואחרוני האמוראים כבר נסתפקו בדבר על מי זה הדבור מכון אם על רב הונא או רב המננא (סנהדרין י"ז:). ומצאנו עוד שכללו בכלל הדבור הזה את רב עצמו ויחסו לרב מה שנאמר בשם אמרי בי רב (ב"מ ק"ב: ב"ב ק"ה:), ואגמם נגד זה מצאנו שאמרי בי רב חולקים עם רב ורב יהודה וכל תלמידו רב (סנהדרין ג"ז.), וגדולה מזה ראינו שאמרי בי רב נותנים מעט לדברי רב חסדא והלא ר"ה תלמיד ר"ה (זבחים פ"ד.). ויוצא לנו מזה כי בי רב היה נקרא בית מדרשו של רב ועוד עד כמה דורות זה השם נקרא עליו. ועתה מה ששמענו תנא דבי רב אין הכונה על רב ולא על תנא אשר היה שונה משנה או מדרש לפני רב ממש כי אם גם על תנא של בית מדרשו אפילו אחריו כמה דורות ועל כן מצאנו שתנא דבי רב חולק על רב (ירוש' ברכות

1) ע"י בספרא שהוצאתי לאור עם פ"י הראב"ד ועם הערותי מסרת התלמוד שנמשכת אחרי הרמב"ם והבאתי קצת הוסיפה לשיבה זו ואין רצוני לתור פה על הדברים מפני שכלא"ה הירגנו כי מסתמים שהבאתי בפנים אבל צריך אני להעיר על הדבר מפני שראיתי שהר"ר מאיר א"ש בסוכנו לטכילתא האריך בדברי רש"י ללשון על התלמודים שם. מה שכתב תחלה צד XVI שספרא לחוד וספרא דבי רב לחוד וראיתי מברכות (א:): שמשמע דספרא דבי רב בכלל משנה או תלמוד וספרא סתם בכלל מדרש כפרשי, הנה מלבד שלפ"ם שכתבתי לעיל שכ"ב כפ"י דברי הנב"א אין כאן ראיה כלל עדיין צריך ראיה דספרא אינו בכלל משנה או תלמוד חרי ר' יהודה עצמו אשר מדרשו הוא משנה ועי"כ פירוש הדברים כמ"ש לעיל. הגע בעצמך דשם צד XVII כתב דספרא דבי רב הוא מכון על ת"כ וא"כ הוא מדרש וא"ך חשבו—לפי דעתו— בכלל משנה. והרי שאר ספרי דבי רב ודאי כולל מדרשים כמפורש בנב"א הרי מספרי דבי רב נלמד לספרא דבי רב. ועד XVIII כתב דספרא לחוד ושאר ספרי דבי רב לחוד דאניהו בכלל משנה או תלמוד והא איננה ודאי מדרש נהיה? א"ו כפירושנו כן הוא העיקר בסביבת הנב"א. ומה שכתב שם XXIII הנל ראיות דרב סתם לספרא או שגועלת ממנו ברייתא דספרא. כל זה לדעתי אינה ראיה דהא כמה משניות דלא נרבי ומהם פעמים מצאנו דרבי עצמו לא יע כיצד שנה במשנתו ובכל זאת אין אדם חולק בדבר שרבי תקן המשנה. אגמם לא איננו לרק לזקק אחריו שגועתי ומצאתי כי האמת שספרא אשר הוא בידינו היום כדבר רב ועי"כ האריכות בזה ללא תעלה.

ברכות פ"ז ה"א), ועתה גם מדבור: ספרא דבי רב אין ראה כל עיקר שרב היה מחבר הספרא.

אמנם אם נרצה לעמוד על זמן תבואו של הספרא אשר בדינו צריכים אנו לדעת תחלה ענינו ודרכו ולדעת זמן הכתבים אשר ידובר בשמם בספר הזה. ראשי המדרשים בספרא הם בני זמנו של ר"ע רבותיו ותלמידיו. מתכמי הדור האחרון של התנאים כר' אלעזר ברבי שמעון ורבי וכל חבריהם נמצאו בו כמו מאה מדרשים ולא יותר. גם נזכרו בו חכמים אחרים אשר עוד חיו בזמן מאוחר ר' חייא נזכר בו חמש פעמים (ויקרא פ"ה פ"ו פרשה ה' צו פ"ד מצורע ס"ב) ונזכר בו ר' יוסי ברבי חנינא (שם קדושים פ"ו) אשר היה תלמידו של רבי יוחנן האמריא ואין לתלות זה בטעות לאמר אולי ר' יוסי אחר הוא יען שהמאמר שהובא שם בשם ר' יוסי ב"ה הוא עצמו הובא גם בתלמוד בשם ר' יוחנן רבי (פנהרשין ס"ג). ואם נתבונן בספרא שלנו נמצא במקומות שונים סתמות אשר און והקר המהבר על פי מדרשים אשר דרשו אמוראים בתלמוד¹. ועוד זאת מצאנו שרב הונא תלמידו של רב דורש שיהיה כבש בדרומו של מוכה משום שנאמר על ירך המוכה צפונה שהיה ירך בצפון ופניו בדרום ואמר בעל הגמרא על זה: ותנא מייתי לה מהכא. ר' יהודה אומר ומעלותיהו פנות קרים כל פנות שאתה פונה לא יהיו אלא דרך ימין למורת (ובתים ס"ב). והנה המדרש של ר"ה הוא בספרא ואמנם יש שם סתם הדורש בדרשת רב הונא משם (ויקרא דגדבה פ"ז) וגראה מזה כי לפני בעל הגמרא לא היה זה הסתם כמו לפנינו ואין ספק כי נספה לספרא על פי מדרשו של רב הונא. כל אלה הנקודות מראות כי הספרא שלנו לא ר' יהודה וגם לא רב חברו כי אם נכרו בו רשמים ברוכים בזמן מאוחר.

ועתה אחרי הדברים והאמת האלה נגלו לפנינו תולדות זה הספר. הן ראשית בכורי התורה שבעל פה היה פירוש הכתובים, ומאז החילם לדרוש בתורת משה נתחדשו ביאורים כוללים את כל המקרא כולו. על פי הבאורים האלה למדו מקרא לבניהם הקטנים והביניהו להמון העם בהתאספם יחד לשמוע דבר ה' (הר"ם א"ש במבואו צד LXXV). אמנם גם בבתי מדרשיהם הציעו ביאורי התורה לפני גדולי התלמידים. אך תלמוד תורתם לקטנים ולהמון העם נבדל מתלמוד תורתם לגדולי התלמידים, כי להם לא הציעו כי אם את התולדה אשר יצאה להם סמחקם בכתוב כאלו כתוב כן מפורש אבל לא הודיעו להם איך הוציאו את התולדה מן הכתוב, אבל לגדולי התלמידים הודיעו גם את הדרך אשר הלכו בו במדרשם ואת המדה אשר על פיה יצאה להם התולדה. דומה לזה הלא משפט המלמדים את התורה בכל הזמנים ואף בזמנינו שהמלמד בורר לו פירוש הכתוב הנראה בעיניו ועל פיהו יתרגם דבורי הכתובים לתלמידיו אבל חקירותיו אשר הביאוהו לפרש ככה יתל' מלהציע לפניהם כי לא באו לידי מרה. זו להבין אותן החקירות על בורן אבל המלמד את התורה לפני גדולי התלמידים לא יספיק לו תרגום הדברים לפי פירושו כי אם יבינם טעם הדברים. ובהיות כן ברור הדבר כי מאז ומקדם נמצאו לכל אחד מגדולי החכמים אשר למדו תורה כרבים פירושים על המקרא. פירושי קדמוני הקדמונים לא נתקיימו לנו על סדר התורה יען כי בזמנים

1) סתמות כאלה הרבה בספרא ואעיר כאן על קצתם ע"י תוריע פרשה א' יכול המסלול וכו' ויש לה שני גבין וכו', ואיחא דרש זה כנדה (כד): בשם חני תנא קמיה דרב ובבא שיש לה ב' גבין ליתא שם אלא רב א"ל לתנא וסיים בה הכי ויש לה ב' גבין מוכח מזה דלפ"ם דפסק רב במדרש כן הנסיון כאן בת"כ. במנחות (כו): סליני ר' יהודה וחכמים מותרים שנכנסו מבית לפרכת לה" בארבעים ולרבנן מביתו וקאמר כנגד דפליגי בתנאי קרא ואל יבא בכל עת אל הקדש מבית לפרכת אל פני הכפורת וכו' ע"ש ולפי פ' הנ"ל נתקן סתמא דספרא אחרי פרשה א'. ביבוא פ"א ס"א ה"ה ר"א אף אשה אחרת מתקנין לו ושקלי וסרי בנא' ופי' שני בתקנתא וספיק דמקדש לה ובכור הדבר שני הספרא אחרי פ"ה: ומקדשין לו אשה אחרת על תנאי וכו' נוסדה על פלפולו של התלמוד. ס"פ צו כאשר עשה ביום הזה מכאן אמרו וכו' זו דרשת ר' יוחנן בירוש' ובבב' ריש יומא. קדושים פ"ו שנאמר ויטה זה מה הוא וזה הוספת המהבר ע"פ פ' הנפסח ביבמות (לו): אליבא דרב. בחקתי פ"י מנין שאין אדם רשאי וכו' זה לספקת הגמ' דערסין (כד): אליבא דרב.

בזמנים מאוחרים השתנו דרכי המדרש וביחוד ר' ישמעאל ור' עקיבה פלסו נתיבות חדשות במדריש התורה ומדרישהם נכרו על מדרשי קרמוניהם. ועתה אין כל ספק כי נתפשטו בזמנים מדרשים על סדר התורה. ובנוגע במדרש תורת כהנים — אשר הוא עתה מסורת חקירתנו — נמצא מדרש שלם לר"ע גם לר' ישמעאל. מדרשו של ר"ע עלה בלי ספק במשנתו של ר' יהודה תלמידו, כי משנת ר' יהודה היתה כוללת גם המדרש כאשר העיד הוא עצמו שמשנה הוא מדרש (קדושין מ"ט.). ועל כן הרושמים הראשונים ממדרש הספרא על הסדר נמצא בתורתו של ר' יהודה אשר נאמר עליו סתם ספרא ר' יהודה מזה נראה כי ר' יהודה היה לו מדרש ת"כ על הסדר. ברור שלאחריו בימי רבי היה נמצא מדרש ת"כ על סדר והיה נתחלק לשלשה חלקים וכל חלק וחלק לשלשה פרקים (עי' מבוא שלי לספרא). ור' שמעון בן רבי יספר כי הוא שנה לבר קפרא שני שלישי שליש מתורת כהנים. ואולי היה זה מסדרו של ר' יהודה (עי' קדושין ל"ג.). אבל מראותנו שבר קפרא אחד מגדולי חכמי דורו — ולדעת קצת היה זה ר' ישמעאל (כצ"ל שם) בר' יוסי, הוכיחה להיות שונה המדרש הזה לפני ר"ש ברבי מוכח כי זה המדרש היה ביד יחידים ולא נתפשט הרבה. ואף כן מבורר ממה שסיפור על ר' יוחנן שר' אלעזר בן פדת דרש לפניו איזה מדרש ואחרי שהלך ר"א מאתו אמר ר"ל לר"ש בן לקיש ראיתי לבן פדת שיושב ודורש כמשה ספי הנבורה ואמר לו ר"ל לא מעצמו דרש כן אלא כן שנינו בתורת כהנים (יבמות ע"ב:). ובאמת המדרש ההוא שדרש ר"א הוא סתם ספרא (תוריע פ"א), ומעת ההיא השתדל ר"ל להגות במדרש הזה וסבר בו שלשה חדשים. ולמדנו מזה כי עד העת ההיא לא ידע ר"ל את המדרש הזה. אמנם ברור הדבר כי התורת כהנים אשר דברו ממנו ר"ל ור"ל לא היה מסדרו של ר' יהודה זה נלמד מן הכלל שהעמיד ר' יוחנן סתם ספרא ר"ל וראינו מזה כי בימי ר' יוחנן כבר עלה סדרו של ר' יהודה בסדר חדש אשר העלה ואשר הביא לתוך המדרש של ת"כ מפירושי חכמים אחרים, אם רב תקן זה הסדר או חכם אחר לא ידענו אבל זה ברור כי הספרא שלנו אינו לרב מהיות בו רושמים ממאמרים המאוחרים לרב בזמן. ועתה נראה כי כנורל סדרי משנתם של ר"א ולוי וב"ק ור"ה אשר נעשו מדהה בפני הקיבוץ האחרון של התוספתא שלנו אשר בה עלה הסבחר של המשניות מכל אלה החכמים אף כן היה גורל סדרי הת"כ הקדומים שנעשו מדהה בפני הסדר האחרון אשר הוא בדיני היום ותנאי דבי רב האדורנים ורם אשר היה אומנותם לסדר מדרשים בבית מדרשו אשר יסד רב בבבל והיה קיים משך זמן רב ונקרא תמיד בשם בי רב הם הם מחברי הספרא שלנו.

אמנם אם נתבונן בתבונת רוב הסתמות בספרא שלנו נמצא כי משרוש הלמדנו של ר"ע יצאו ועל כן אף שאין להכחיש כי יש בה סתמות אשר מאוחרים מאד בזמן בכל זאת רובם לקוחים מסדרו של ר' יהודה שסדר מדרשו לפי שיטת ר"ע רבו. כי כבר רמזנו על זה (למעלה) „שתבונת רוב הסתמות היא שהדורש נושא ונותן להעצים דין כך וכך על פי אחת מהמדות ומשתדל בפלפולו לסתור המדה ונושא ונותן לכל צדדי הבנין והסתירה ומראה לבסוף כי לא תספיק המדה וטכריה להוכיח דינו מרובי הכתוב או ממינוט“. ולמדנו מזה כי הדורש היה מתנגד לדרכת המדות ובקש לדורש הכל מרקדוק הכתוב עצמו ויוצא לנו מזה כי יש להכיר משוורי סדרו של ר' יהודה הנכללים בסתמות הספרא שלנו, כי סדרי של ר' יהודה היה מכון נגד מדרשו של ר' ישמעאל ומשתדל להעמיד שיטתו של ר"ע רבו. ואמנם מבקשת התכלית הזאת יצא לנו עוד תועלת אחרת כי נתקיימו לנו גם שוורים ממדרשו של ר' ישמעאל לת"כ. כי יש לשער שהדרשות על פי המדות הנזכרות בהסתמות ור' יהודה בעל הסתמות סותרם הן לקוחות ממדרשו של ר' ישמעאל¹). ועתה כדרש לת"כ

(1) עי' ספרא וקרא דנדהה שדשה ב' בן הבהמה להוציא את הרוכב ואת הרוכב ואלא דין הוא וכו' ובעל הסתם סתור את הדין ור' ישמעאל מעמידו והור' ר"ע ומשיב שאין דינו דין משפט דרך והלא דין הוא מדרשו של

לח"כ של ר' ישמעאל אשר גם הוא מצא מסדרו עוד בזמן מאוחר והוא התנא דבי ר' לא נתקיים בשלמות כי אם שזורים מהם אשר קיימו סתמות הספרא שלנו אך לא להעמידם כי אם להראות בשולם, ועוד נספחו לספרא שלנו כמו ארבעים מדרשים הנוכחים בפירוש על שמו של ר' ישמעאל. ונמצאו גם סתמות אחרים אשר גם הם לקוחים ממדרשו של ר"י⁽¹⁾. ולא עוד אלא שנמצאו בו סתמות כותרים זה את זה אשר האחד מסדרו של תנא דבי ר"י והשני מסדרו של תנא דבי רב ואולי גם לסכה הזאת נמצא בספרא סתמות מתחלפים וסותרים זה את זה⁽²⁾. ועתה בראותנו כי אף שהספרא בכללו מסודר לפי שיטתו של ר"ע בכל זאת לא חדל מלהכניס לתוך סדרו גם מתורתו של ר' ישמעאל על כן נוכל לשפוט מזה כי במקומות אשר חסר מדרשו של ר"ע השלימו על ידי סדרו של התנא אשר סדר מדרשו של ר"י. והנה קרוב הדבר לאמת כי מדרשו של ר"ע לפרשת עריות לא נתפשטו או על כל פנים לא נמצאה ממנו מגלה מיוחדת על סדר הפרשה אשר תעודתה להיות ענין לענות בו לתלמידים יען כי לדעת ר"ע היתה הדרישה בעריות ענין אשר ההסתר מחויב בו וכנגד זה ר' ישמעאל לא היה נמנע מלדווש בעריות ועל כן בלי ספק היה בסדרו של ר' ישמעאל מדרש על סדר פרשת עריות ובכן המדרש על הפרשה הזאת אשר בספרא שלנו הוא לקוח מתוך מדרשו של ר"י ואמנם מה שנשמט זה המדרש ברוב הוצאות הספרא אין ראיה שהיה חסר בעצם וראשונה אלא הוא להפך הספרא כאשר יצא מידי מסדרו האחרון היה כולל גם המדרש לפרשת עריות והמסדר לקחו מתוך סדרו של ר' ישמעאל והאחרונים השמיטום מפני שהשו למאמרם: אין דורשין בעריות. אבל באמת כל אלה המדרשים הם מן הספרא שלנו⁽³⁾.

מכל זה נבין עוד הסבה למה נמצאו בתלמוד מדרשים בשם סתמא דספרא אשר בספרא שלנו לא נמצאו. אין זאת כי אם מפני שהם סדרים מסתם ספרא של הקדמונים ולא מסתם ספרא שלנו על דרך משל מה ששנו בכריתות (ד.) אמר ר"י מה תלמוד לומר

כל

ד"י הוא. ויקרא דחובא פ"ה ואת השני יעשה עולה כמשפט כמשפט עולה (הסאת כצ"ל) בתנא או יכול כמשפט חסאת העוף וכו' ר' ישמעאל אומר כמשפט חסאת העוף וכו' דרך אי יכול שכברו הסתם הוא מדרשו של ר"י. צו פרשה ה' תורה ובה השלמים אם על תורה מלמד שהתורה נשחפת לשום יודה ולשום שלמים וכו' תורה ובה וכו' מה שלמים טעונים נסכים וכו' אף תורה וכו' דברי ר"י אשר לו מפני שיצאת לידן בדבר החדש וכו' משמע מזה שר"י מביא על הסתם.

(1) ע"י עירובין (נח) תנא דבי ר' ישב הכהן ובה הכהן וזו היא ש"כ וזו היא כיאה וכו' סתמא דספרא מצוה פרשה ו'. יובא (ע"ה) ד"ר תנא נאמר כאן ענין וכו' וכו' בת"כ בלשון משום ר' אמרי. קדושין (כס) תר"י כ"ס שנאמר צו אינו אלא וזו מיד ולויתות וכו' סתמא דספרא צו פ"א. ובמים (ק) תר"י ואליהם תאמר לערב את הפרשיות וכו' סתמא דספרא אחרי פ"א אך בלשון אחר ואליהם תאמר ככל המצור בענין. חולין (מב) תר"י ואת הדין אשר תאכלו מלמד שחפץ הקב"ה סכל מין ומין ותראה לו למשה וכו' וקריב לזה סתמא דספרא שמיני פרשה כ'.

(2) ע"י חולין (סו) מהללך תנא דבי ר' יוחנן דבי רב וכתב"ש שמיני פ"ה ששנו שני המדרשים סתמא ע"ש בפ"י הראב"ד ובק"א. ועי' ויקרא דחובא פ"ב וכו'ש לא אמרתי אלא כחש שקדמו הפא ומיד אחר זה וכחש יכול בדברים. כל כפקדון וכו' הסתמות אלה סותרים וא"ל ע"ש ובמדרשים.

(3) מ"ה הראב"ד לספרא נראה שזהו לו מדרש על סדר פ' עריות. וכן היה לבעל הליקם ור' הלל בפ"י כ"י לח"כ כתב: עריות דפ' אחרי יקדושים פ' המפרשים כאתה וחלקן אותו לפרקים וקרי ליה מנלמא דעריות. ובסבוא לח"כ צד פ' הראיתי נאצבע שם כתוב: ורבנן על התורה נזכרו המדרשים ממנה דעריות וכן מצאנו ברמב"ם בס' רפ"ב דחגיגה והוציא תולדה בפירושו שר' ישמעאל היה שונה ברייתו על האזהרות שבאחריו מות ומסיים שבגלות עריות היא מתנא דבי ר' ויקרא דכריו נכון וכן הכאמי כפנים דק הוספתי כי המחבר לקח המדרש מת"ב של ר' ישמעאל ובעיקר הספרא היה, רק שהאחרונים השמיטוהו. וע"י מה שכתבתי בחבורי ספרת התלמוד לח"כ קדושים פ"ה ששמיני הנב' כמנהגיהם (נד). ראיה מברכת שמדרש פ' עריות היה כספרא שהרי הביא ראיה מסתמא דספרא על ש"סו דר' יהודה יען שסמא ספרא ר"י הוא וכסו שפרש"י שם. ואין להשיב מפ' רש"י דיוטא (מא) שבאמרם סתם ספרא ר"י הכונה על מדרש סתם על כתיב שנכסר ויקרא, וכענין מפני שהמדרש המוכח שם בשם סתם ספרא אינו בת"כ שלנו אבל לדעתו אין הכונה כי אלא אף שלא נמצא המדרש בת"כ שלנו אין לו ראיה שלא היה בכת"כ של הקדמונים. ובפנים בארתי הדבר יותר.

ב'

(4) ע' ראה פ' ע"א כמים מה מים מותרין בהנאה וכו' זה מים מכשיר וכו' מה מים מפורין מלכמות וכו' וז"ל שכל המדרש נתקן ע"פ הגמ' ע"י החיל (לז: פד. סה.) ע"י לא תתנו דלא לא תישב אבודות אבודות ויפסעם ביבמות (יג: דבסרי ר"י ור"ל נתקן. ואצ"ל עד לה מדרש שש"ס ח"א) והקריב מלכמות הבין כמא' אסור א"י ששקין ב' מיטות כאחד. ובמסות (ח.) מוק' לך הלכה כר"ש ועכ"פ הוא לאחד מבני דורו וע"כ האומר כמ"א מאוחר לר"ש. ותולה מזה מה ש"ק"ן מכאן היה ר"א הקשר אומר משמע משלשן זה ודחאמור כן מאוחר הביט לר"א הקשר והו' ידוע דר"א הכפר היה כרבי רבי.

כי הרבה מדרשים מובאים בספרי בפירוש על שם הכתובים אשר היו כמה דורות אחרי רבי כמו רבי בנאה, (דברים פי' א' ב' ובכ"מ) ר' יוסי בר חנינא (שם פי' א'), אבא יוסף בר חנין בשם אבא כהן בר דליא (דברים פי' ב') ושניהם אמוראים. ר' שמואל בר נחמני (בהעלתך פי' ע"ג) אז נוכל לשפוט בברור כי גם הספרי שלנו לא ר"ש חברו ולא רב כי אם נתחבר בדורות האחרונים של האמוראים, וברור הוא כי הספרי אשר דבר ממנו ר' יוחנן ואמר עליו סתם ספרי ר"ש לא היה ר"ש מחברו כי בפירוש אמר שרק הסתמות של הספרי הם לר"ש ואמנם גם הספרי של ר' יוחנן איננו הספרי שלנו כי באו בו מאמרים מאוחרים לר' יוחנן ובהיות כן לא יפלא על אשר המדרש אשר אמרנו עליו שהוא לר"ש מדויקו סתם ספרי (סנהדרין פי' א'). לא נמצא בספרי שלנו יען כי באמת הספרי אשר דברו הם ממנו אינו הספרי שלנו. ועתה קרוב הדבר מאד כי הספרי שלנו הוא קובץ מדרשים אשר נקבצו ובאו יחד במחברת על ידי התנאים אשר היו בבבל והיה אומנותם להיות מסדרים משניות ומדרשים. ונראה כי התנאים דברי ר' ישמעאל אשר חברו את המכילתא גם הם היו מחברי הספרי. כי אם נעריך תהלוכת הדרישה של שני הספרים האלה זה כנגד זה נראה כי רוח אחד ודרך אחד לשניהם, כמה כללים אשר יחזיק המחבר בזה יחזיק גם בזה וכל הלשונות התוכניות אשר ישתמש בהן בעל המכילתא השתמש בהן גם בעל הספרי. אך בכל אלה הנקודות נבדל מהם הספרא ובפרט בבחינת הלשונות התוכניות (1) ומי שיהבונן בהשכל במדרשי הספרי ימצא כי חלק גדול מהם הם מסדרשי של ר' ישמעאל וכל הכוללים בעקבותיו (2) לקדמוניו היה מדרש ספרי עוד בפנים אחרים והוכיחו גדולי המחברים בכנויים שונים. יש מהם קראוהו ספרי של ר' פנסי (רש"י ויקרא י' ראב"ד פי' ת"כ אמר פי"ג) וכן נקרא מדרש פנים אחרים של ר' וישלחו (ערוך ערך בדרם ובכ"מ) ונקרא גם ספרי במדבר סיני שהוא כענין מדרש וישלחו (שם ערך רנק). ולרוב נקרא ספרי זוטא (ילקוט בכ"מ ור"ש למדר מדרות בכ"מ) קצת מהמחברים קראוהו ספרי סתם (ס"ג מ"ע רל"א רל"ב רל"ג) אמנם לא נתקיים לנו זה הספרי ולא שמענו אם יש ממנו העתק אחד בעולם. רק בעל הילקוט קיים שיורים רבים ממנו על סדר כל ספר במדבר, וקצת שיורים נמצאו בספרי המחברים הנוכחים. הספרי הזה נבדל מאד בלשונו ובהלוק ההגיון ופולפול מן הספרי שלנו ומכל ספרי המדרש הקדמונים. ולרוב משתדל להמציא דינים חדשים ולמצוא רמזים בכתוב על דברים זרים רחוקי המציאות על דרך האמוראים הבבליים ולפי מה שנראה עשה הרבה מסדרשי על פי דברי האמוראים שבתלמוד כמו בדרשו איש האמור בסוטה שאינו מקנא על ידי בהמה (רמז תש"ז) בלי ספק היה לפניו מאמרו של רב פפא שאמר כן בגמרא (סוטה כ"ו): ובדרשו והעמיד ונתן ולא קיטעת ולא תגרת (רמז תש"ז) לא כוון רק על דברי רב אשי שאמר כן (שם כ"ו). ובהעתיקו דברי התנאים המובאים גם במקומות אחרים משתדל לשנות לשונם כדי לפרשם יותר. והנה אם כל אלה הרושמים כבר הם סימני נערות להמדרש עוד עלה על כלם מה שנראה

ברור

(1) כבר העירתי לפני זה הכללים המיוחדים בספרי והם לר' כמו דרכו לשאול למה נאמרה פרשה זו וכי' והוא נוסד על הכלל שהעמיד ר"י כל פרשה שנאמרה במקום אחד וחזר ושנאה במקום אחר לא שנאה אלא על שחבר בה דבר אחר, וכן מפורש בספרי נשא פי' ב', וכן הכלל: ללמדך שאין עונשין סה"ד. ושני הכללים האלה מצאו מקום גם במכילתא בהרבה מקומות ולא נזכרו בספרא. ובבחינת הלשונות דרך הספרי תמיד לאמר: למה נאמר, לפי שתוא אומר, או לפי שנאמר, והלשון הנה נמצא גם במכילתא ותחת זה משתמש בספרא: מה תלמוד לומר לפי שנאמר, וכן הלשונות: הא עד שלא יאמר יש לי בדין, והדיון נהנה, הא אין עליך לומר כלשון הראשון אלא כלשון האחרון. וכל אלה הלשונות מיוחדים לספרי ומכילתא ולא נמצאו בספרא ובכר העירתי על זה בסבא שלי למכילתא צ"ח ע"ש.

(2) כמו שזכרנו פעמים נזכר ר' ישמעאל בספרי כ' פעמים במ"ה והשאר בחומש הפקדים תלמידיו ר' אישיה ור' יוחנן וזכרנו כמה מ' פעמים ה' פעמים במ"ה והשאר בחומש הפקדים וכן נמצאו בחומש הפקדים עשרה מדרשים מאוסי בן עקיבא אשר לפי השערתו גם הוא מתלמידי ר' ישמעאל. נמצא לפי זה כי חלק גדול מהספרי הוא מיסודו של ר' ישמעאל.

ברור מכמה מקומות כי ערב את סדר הומנים, הנה בפרשת הקת בפסוק ונתתם אותה אל אלעזר הכהן (רמז תשס"א) יספר מעשה מהלל שאמר אני ראיתי את יהושע בן פרחיה ששרף את הפרה בגדול. וכל זה אין אפשר כי בין הלל ליהושע בן פרחיה לכל הפחות הם שלשה דורות ולא ראה הלל את יהושע ואף אילו ראהו לא שורף את הפרה כי אילו נשרפה פרה בזמנו לכה לא מנחהו בין שורפי הפרות (פרה פ"ג מ"ד)? וכן הובא בשמו פלפול בין ר' אליעזר ור' יהושע ושמעון אחי עזריה והביא גם את ר' יהודה (ר"ש אהלות פ"ב מ"ד) ומצורות הדברים נראה שר' יהודה היה במעמד ההוא ולפי סדר הומנים אין זה אמת. מכל זה נראה שחספרי זוטא מאוחר מאד בזמן ואינו אלא המצאה חדשה ומחברו שנה בכמה מקומות נגד ספרי התורה שבעל פה המקובלים ומבלי היות לו לשון למודים נשארו דבריו בלי פתרון אשר על כן לא השתמשו בו הקדמונים הרבה ואף זה הסבה כי לא קיימוהו הדורות האחרונים.

אם נאחד יהוד את כל התולדות היוצאות לנו מתוך בחינתנו בשלשת הספרים האלה מבילתא ספרא וספרי יתברר לנו כי הם קובצי פירושים לארבעה חומשי תורה הכוללים לרוב את חלק המצות והחקים, הפירושים הפרטיים הם מקובצים בבבליה אחר ברירה מתוך הפירושים של התנאים השונים. המבחר מכלם סדר המחבר על סדר הפרשיות והכתובים. מחברי שלשת הספרים היו שונים, הן בשיתם והן בדרך מליצתם. מחבר, או מחברי המבילתא וספרי נמו יותר אחרי שיטת ר' ישמעאל כלומר שהעלו אל תוך ספרם חלק גדול מפירושי ר"י ותלמידיו תחת אשר מחבר הספרא נטה אחר שיטת ר"ע ורוב פירושו לקח מפירושי ר"ע והנמשכים אחריו אך בקצת מקומות לא חדל מלהכניס בו גם מפירושי של ר' ישמעאל. אמנם בבחינה הזאת ששלשת הספרים האלה כוללים רוב המדרשים שנוסדו בפרק הזמן לכן העת אשר חרב המקדש עד סוף ימות ר"י הנשיא הם בצדק פרי הדרושה של פרק הזמן אשר אנו בו, אבל בבחינה הזאת חלק מיוחד בספרות התורה שבעל פה אין ליחסם כי אם לזמן מאוחר מאד ולא יוקדמו לזמן הדורות האחרונים של האמוראים.

פרק חמשה ועשרים

הברייתא.

מלבד המשניות השונות אשר לא אסף רבי אל תוך משנתו ונאספו לאספה בספר מיוחד ומלבד כל מדרשי המקרא אשר נקבצו על סדר המקרא והיו לשלשה ספרים, עוד נמצאו המון הלכות ומדרשים אשר תולדתם בפרק הזמן שאנו בו והם מפורשים בשני התלמודים. כל הלכה או מדרש מהזמן הזה בין אותם אשר נשנו בארבעה הספרים הנזכרים ובין אותם הנפזרים בתלמוד קראו האחרונים ברייתא כמו חזונה בעברית להבדיל אלה המשניות מן ההלכות השניות במשנת רבי. מספר אלה המשניות החזונות גדול על אמת כמה וכמה יותר ממספר המשניות בסדרו של רבי. לשונות ההצעה אשר משתמש בהם בעל התלמוד הבבלי בהעתיקו אלה הברייתות הם שונות. לפעמים משתמש בלשון תנו רבנן שהוא תרגום הארמי של "שנו הכמים" העברי. ולפעמים תניא או תנא. וכבר דקדקו הקדמונים ממרשי התלמוד ואזנו וחקרו לדעת ההבדל בין אלה הלשונות. ואמרו קצתם כי כל תנו רבנן נאמר על הברייתות אשר יסדו ר' חייא ור' הושעיה אבל מה שלא נוסד מר"ח ור"ה לא נקבע להיות גורמים אותם כל התנאים ולא נאמר עליהם תנו רבנן אלא תניא או ותנא תונא (צ"ל הנא) (רש"י באגרתו) אבל הדקדוק הזה הוא שלא בדקדוק, שאם כן מה נעשה עם כל המקומות שאמרו בתלמוד: תני ר"ח, תני ר"ה למה לא אמרו תנו רבנן? ומקצה ברייתות אשר נאמר עליהם תנו רבנן נשנו במקומות אחרים בשם